

Ріка опівночі

Богдан Сушинський

1

Грім востаннє вдарив у поглухлі дуби, що бовваніли на березі збожеволілої ріки, і потім довго і лунко згасав десь за розмитими пагорбами. Разом із відлунням його, відшумували струмені дощу, а кривавий просвіток, що несподівано зблиснув поміж хмар, поступово зайшовся місячним сяйвом, і на гребенях скель почали зароджуватися смерчі позливних вітрів.

Тим часом ріка все набрякала й набрякала, мов гігантська фіолетова вена на тілі змученої землі, що вже не в змозі була тамувати накопичені в ній утому й розпуку, й ось-ось мала виплеснути на випалені засухою прибережні лани все, що досі терпляче притлумлювала в собі.

У ці хвилини ріка нагадувала хірургові Роману Ульяшеві вагітну жінку, що надлюдським зусиллям стримує зойк розпачу. І вже ніхто не міг би з певністю сказати, допоки їй вистачить терпіння і коли саме пролунає страхітливий стогін, разом з яким сотні нових рік і течій, що зародились у її лоні, вирвуться з берегів і затоплять усе, що піддається їхній руйнівній силі.

Слизькою стежкою, що кам'яним струмком збігала з вершини пагорба до ріки, Роман Ульяш поспішав до берега, мовби й справді щось там могло залежати від його присутності чи від його волі. Десь у верхів'ях кілька днів підряд спадали зливи, і тепер ріка по вінця скелястих берегів виповнювалася дощівкою, знесенням чорноземом, рибою зі ставків, поламаним гіллям, кладками і розтщеними човнами, а ще тесом, пляшками й усім тим, що нагло було скинуто стихією у її каламутні вири.

Ульяш довго стояв над вирвою, у якій зникала стежка, потім побрів понад берегом, аж туди, до руїн водяного млина, які ріка мало не щовесни затоплювала, але які все ще залишалися невмирущими. Ось і тепер вони здіймалися посеред плеса, мов далекі химерні айсберги, загадкові і величні.

Цього разу Ульяш знайшов собі пристановище на пагорочку, ніби на островці, що, підточений повінню, теж незабаром має щезнути. Може, саме усвідомлення цього й примусило Ульяша повернутися назад, до тих невисоких скель, з яких зазвичай любив споглядати нічну ріку.

Кілька разів він зупинявся, увіходив у воду й, обережно намагаючись мисливськими чобітьми дно, виловлював у прибережній каламуті невеличкі корчі та пильно оглядав їх проти місяця. Пізніми вечорами з таких корчів народжувалися під різцем Ульяша спотворені болячками старі, зжиті "чоловічки", або чудернацькі постаті звірів, чи ніким не знаних птахів...

Поблукавши трохи поміж холодними вологими скелями, Ульяш зійшов на широку, добряче розмиту дощами греблю. Цей насип, що здавна оберігав сільську долину, з її садками і пасовиськами, тепер був єдиною перепорою на шляху ріки. Але вода вже

вирувала аж на його гребені, і при місячному сяйві Роман добре бачив, як піна бульбилася на лискухих стежках і тяглася до схилу, всотуючись у нього, щоб згодом прорости струмками.

Вода підступала Ульяшеві до ніг, і він із острахом дивився на величезну брилу ріки, що з хвилини на хвилину могла збити його, проте якась сила все ще примушувала стояти ось так, лицем до чорного плеса, неначе сама присутність його могла стримати течію.

Десятиріччями вона щадила долину, а тепер змушена буде сплюндрувати її, накликаючи на себе ненависть і прокляття людей, і тільки він один, Роман Ульяш, здатен зрозуміти ріку і простити їй, тому що бачить її муки.

...Був у житті хірурга Ульяша день, котрого він раптом відчув, що кожен слід скальпеля на чиємусь тілі віддає болем у ньому самому.

Спочатку це здавалося миттєвим самонавіюванням, та з кожною новою операцією відчував ті болі людські усе гостріше, проймався ними, слухаючи сповідь хворого, його стогін чи навіть зітхання, неначе тіло колишнього польового хірурга увібрало болі, а душа — страждання усіх, хто пройшов через його операційну у фінську, Вітчизняну, у сорок п'ятому в Маньчжурії та ще потім, за багато-багато повоєнних років. І нібито ж давно залишив операційну, але вона все ще снилася йому отакими непевними ночами, а в безсоння привиджувалися спотворені болем обличчя поранених і скалічених фронтовиків, вчувалися їхні стогін і марення.

Щоб урятуватися від них, Ульяш утікав сюди, на берег опівнічної ріки, і топив у ній усі свої і людські болі, усі видіння і прагнення. Та все ж таки чимало тих спотворених обличчя являлося йому потім у дерев'яних "чоловічках", що зароджувалися із корчів, які старанно вибирувала по світу і з жорстокою послужливістю приносила йому ріка.

На кам'яну стежку, що вела до села, він устиг зійти за хвилю до того, як ріка нарешті прорвала греблю і виплеснулася на припишклу долину. Ульяш бачив, як нуртувала і пінилася у перших досвітках вода, як похилився і поволі осідав, захлинаючись виром, журавель занедбаної криниці; чув тужний крик птаха над затопленим гніздом, і... докоряв собі, що зарано зійшов із греблі. Все здавалося, що якби залишався там, ріка протрималася б ще з годину-другу.

Минуло ще з півгодини, перш ніж змокрілий і змерзлий Ульяш наважився повернутись на свою гору. Біля підніжжя її притулилися ще дві хати, і хоч знавісніла ріка так і не змогла підступитися до них, садок Ярихи, що розкинувся у низині, вже заповнило водою.

Сама Яриха стояла край садка по коліна у воді і здіймала руки до неба. Помітивши її, Ульяш покаюнно прикрив назбирані корчі полою дощовика і, щоб не зустрічатися з жінкою, звернувшись зі стежки й подався навпрямки, через кущі і кам'яне завалля.

У нічних відвідинах ріки, в прийнятій від неї данині вбачалося йому тепер щось негідницьке, неначе вони з рікою були спільниками.

відкрилася йому лише маленька цяточка вигину та частина затоки, що врізалася у степ і щезала десь в очеретах – така собі сіра пляма, обрамлена брунатними берегами.

Він, звичайно, міг би ступити ще якихось сто кроків убік долини, і вже звідти, з вершини гори, поглянути, що там коїться зараз на ріці, але не хотів дивитися на затоплені городи і слухати прокляття жінок. Він-бо добре знав, що ріка невинна, що вона стримувалася, скільки могла, а те, що все ж таки сталося, — сталося поза її волею.

Ульяш узявся за хвіртку, аж тоді помітив під ясенем постать якогось приземкуватого широкоплечого чоловіка. Той чекав на господаря садиби, сидячи на валізі, і тільки коли Ульяш наблизився до нього, підвівся і нерішуче переступив з ноги на ногу.

— Давно чекаєте? — запитав хірург, привітавшись.

— Давно, — стиха відказав незнайомець.

— Пробачте, візит ваш виявився неочікуваним.

— Сам розумію, що неочікуваний. Напевне, на ріці був? Повінь там зараз.

— Повінь, — кивнув Ульяш. Він завважив, що гість звертався до нього на "ти", ніби до давнього знайомого, але людину цю бачив уперше. Втім, тутешні мешканці не визнавали звертання на "ви", а по батькові величали тільки начальство, та й то з приїжджих. — Беріть-но своє майно та ходімо до хати.

Чоловік узяв валізку і покійно пішов за Ульяшем. Одягнений він був по-селянському просто й охайно: новенька ватянка, зношені, але добре наваксовані чоботи з закованими халявами, синій картуз із тріснутим дашком... А ще польовий хірург звернув увагу, що верхні гудзики ватянки і сорочки чоловіка були розстібнуті, так щоб видно було тільки.

Зовні прибулець скидався на заробітчанина, з тих бригад "шабашників", які щоліта наїжджали до села. Проте Ульяш упіймав себе на тому, що, запрошуючи чоловіка до хати, навіть не намагається з'ясувати, хто він насправді і в якій справі прибився до нього на цю гору і в такий ранній час.

Поки господар смажив яєчню, гість непорушно сидів у кухні, тримаючись обома руками за валізку, неначе побоювався, що вона щезне. Лише зрідка він підводив голову й оглядав Ульяша. Перед ним був худорлявий чоловік із м'язистою статуєю, але геть сивий, і, можливо, саме ця сивина заважала колишньому морському десантникові остаточно повірити, що він саме той, хто йому зараз конче потрібен, — хірург Ульяш.

Їсти гість відмовився, проте видобув із валізки пляшку слив'янки й налив Ульяшеві. Свій келишок він залишив пустим.

Тепер хірург і собі уважніше придивився до гостя. Обличчя його — вилицювате, з великим розсіченим підборіддям та з незграбними, але твердими рисами, — безсумнівно, належало людині з сильною волею і крутою вдачею. І тепер Ульяшеві навіть здалося, що все ж таки він уже колись бачив його. От тільки, де, коли і за яких обставин?

— Не впізнаєш, докторе? — мовив гість, і за цими словами його не вчувалося нічого, окрім втоми. Не впізнаєш... Та воно й не дивно. Горан – моє прізвище. Дмитро

Горан.

— Я повинен був би впізнати вас? — обережно запитав Уляш. Бо здалося йому, що ім'я це чує вперше.

— Та хтозна. Нас було сотні, і всі однаково посічені, скривавлені... Першого разу ти виймав мені осколок із плеча. Щоправда того разу я одужав досить швидко, але так само швидко, після дводенного наступу, потрапив назад до шпиталю. Й отоді вже на стіл тобі поклали лантух зіченого м'яса, в якому навіть не варто було порпатися, а слід було віднести в яму з вапном. Але ти, спасибі, не відніс, ти зшив, залатав, як міг. От тільки потім ще раз довелося різати, бо щось там у нутрошах моїх не заживало, а щось уже й гноїлося.

— Он як?! Виходить, що по ранах швидше впізнав би, ніж по обличчю. Професія, знаєте... А ви, я так зрозумів, із морської піхоти?

— "Річковиками" нас назвали. Спочатку тримали плацдарм на Південному Бузі, далі висаджували нас на Дністрі, потім за Прутом. Десант за десантом. Коли клали на стіл утретє, я було на роги поліз, кричав, що ще не труп, щоб на мені вчилися різати. Словом, нерви почали здавати. Але ти — нічого, стримався. Відповів, що ти лікар, а не трупар, і навіть не вилаявся. Запам'яталося, бач...

"Лікар, а не трупар..." - подумки повторив польовий хірург, стенаючи плечима. А що, мабуть, так і відповів. Він казав таке багатьом — чергова фраза, якою тільки й міг відповідати на всі кпини поранених. До того ж він успадкував її від батька, теж хірурга, що все життя працював у глухому райцентрі на Поліссі. Там вічно бракувало медиків, то в шістнадцять років Роман уже був у нього асистентом, а в сімнадцять вступив одразу на другий курс медичного.

На його операційному столі, на тих терезах життя і смерті, побувало сотні людей, і кожен, хто переважив на життя, в принципі міг запам'ятати цю фразу. Тому навіть вона не могла зараз повернути його на спогад про десантника. А шкода. Звичайно, тоді доводилося працювати по двадцять годин на добу, але все ж таки... три операції!.. Міг би й запам'ятати.

— Де ж це було?

— Під Унгенами, в сорок четвертому.

Уляш кивнув: їхній госпіталь справді розгортався тоді під Унгенами. Яссько-Кишинівська операція. Скільки каліцтв, скільки крові!.. Це у згадках польових офіцерів війна постає в отаких категоріях, як відступ, наступ, плацдарм, а в згадках польових хірургів видіння завжди однакові: каліцтва, нутрощі і кров, кров... Потоки знеціненої людської крові.

Поміркувавши так, Уляш закоркував пляшку з слив'янкою і простягнув десантникові:

— Сховайте, спиртного в хаті не тримаю. Пригадую, якийсь моряк дуже войовниче вимагав повернути йому тільник, якого санітар порізав, бо не міг скинути, так припікся був до тіла, — мовив Уляш, запитливо дивлячись на Горана.

Той замислено поглянув на стелю, потім заплющив очі, проте врешті-решт похитав

головою.

— Ні, це був не я. Мій тільник санітари зірвали ще на полі бою, до шпиталю потрапив у бинтах. — Романові здалося, що з цими словами в очах Горана раптом щез останній зблиск надії на щось таке, ради чого той приїхав сюди, і допомогти цій людині він уже не зможе. — Але все одно це було під Унгенами. Й операції робив ти, прізвище я запам'ятав: хірург Ульяш. Здається, ти був тоді майором.

— Так, майором медичної служби, — підтвердив Ульяш й одразу ж задумливо додав: — Здається, був... Зрештою, в польовому госпіталі якоїсь особливої ролі звання не відігравали.

3

Певний час Ульяш мовчки дивився на "чоловічка", що відсторонено бовванів на підвіконні. Голова його проростала із кореневища дуба, і на "обличчі", цій жалюгідній подобі людського обличчя, закарбувався такий невимовний жах, ніби коріння не живило, а поступово всотувало це створіння в себе і розчиняло десь у спорохнявілих прожилках.

Саме це перекошене від болю і жаху обличчя з очима-наростами й було тим першим витвором, з якого Ульяш почав формувати галерею своїх примарливих, потворних чоловічків. Він просидів над ним п'ять ночей підряд, і коли одного ранку "чоловічок" нарешті вищирився оцим змарудженим ротом, — не повірив, що такий згусток потворності, болю і розпачу міг зродитися під звичайним скальпелем хірурга, що правив йому за різець. Й ось тоді він вперше усвідомив, що й справді навічно пройнявся людськими муками, і печать їхня лягатиме на все, що буде створено його руками.

Горан теж звернув увагу на недолугого "чоловічка", й аж подався до нього через стіл, прагнучи краще роздивитись.

Хірург подумав, що варто б прибрати це страховисько, але вдатися до цього зараз, на очах у Горана, було незручно.

Тим часом десантник обернувся до стіни і несподівано для себе зустрівся поглядом з таким самим "чоловічком", тільки ще потворнішим, скручене тіло якого розчавлювала велика брила. Поруч, на саморобній полиці, стояло ще з десяток подібних створінь, й обличчя кожного з них становило собою дивовижну маску болю, розпачу або скорботи.

Вражений цим "зібранням потвор", морський піхотинець аж відсахнувся і здивовано роззирнувся по хаті.

— Як же ви розшукали мене в такій глушині, Горане? — удав хірург, ніби нічого особливого в поведінці його не помітив.

— Сам дивуюся. — Десантник ще якусь хвилю оглядав незграбні фігурки, але, так і не знайшовши їм пояснення, знову сів до столу. — У лікарні, де я лежав, трапився чоловік із вашого району. Ну, розговорилися, я тебе згадав, а він: "Та це ж наш Ульяш! У районній хірургом був. Оце, здається, на пенсії". Хто б міг подумати, що ти — в сусідньому районі, за якихось п'ятдесят кілометрів од наших Мочар! А я впродовж

стількох літ розшукував тебе! По всілякому, всіма можливими засобами: і через військкомат, і до кількох газет писав, у лікарів розпитував...

Він хотів ще щось додати, але раптом замовк, наліг грудьми на стіл, й обличчя його враз стало землисто-сірим.

Хірург уже здогадався, що з Гораном щось негаразд, і що погнали його в дорогу, мабуть, не спогади минулого, а сумна дійсність.

— Давні рани мучать? — нахилився до нього.

— Нові. Шлунок. Кажуть, що виразка, але мені здається, що там щось страшніше.

— Ну-ну, з діагнозом поспішати не будемо. Вас уже оперували?

Горан безпорадно глянув на хірурга: краще б він не питав про це, і з відповіддю не поспішав. Тим часом обличчя його зрослося потом і зблідло. Ульяш зрозумів, що почався черговий напад і, можливо, подорож сюди була останнім рішучим вчинком, на який цей чоловік ще здатний.

— Утік я, хірургу. З обласної. Не те, щоб утік, а просто не погодився на операцію, і поїхав. До тебе...

— Утік, то втік, — увірвав його розповідь Ульяш. — Подробиці — потім. А зараз ляжте і трохи спочиньте.

Ульяш відвів гостя до маленької кімнатки, що правила йому за бібліотеку, і з вікна якої видно було ріку. Він зріс біля річки, і завжди мріяв поставити собі хату деś на березі. Цей будинок на горі, далеко за селом, Ульяш тільки тому й придбав, що звідси було добре видно вигин ріки. У негоду, як оце нині, він рідко наважувався спускатись до неї, а сідав біля вікна і вдивлявся у морок ночі. У такі хвилини Ульяш споглядав її якимось внутрішнім зором. Проте вдень майже не підходив до вікна, тому що завидна вигин могутньої ріки видавався всього лиш застиглим озерцем, далеким і мізерним.

Швидко розклавши диван-ліжко, хірург приготував постіль. Горан, мабуть, почувався занадто кепсько, і тільки тому роздягнувся і ліг, не пручаючись, взагалі не мовивши ні слова.

Поки він вкладався, Ульяш відшукав в аптечці кілька таблеток, дав йому й почекав, поки подіють.

— Хто мав оперувати?

— Хірург Мозар.

— Мозар, — кивнув Ульяш, зігріваючи долонями склянку з водою. — Знаю такого.

— То ви знайомі?! — стривожився десантник. Ця звістка виявилася для нього неприємною новиною.

— У районній, разом працювали.

Горан заплющив очі і мовчав. Поставивши склянку на тумбочку, хірург теж замовк і замислено дивився кудись убік. Людині, що відмовилася від операції в обласній лікарні, він міг лише допомогти дістатися додому. Останньою, кого він, Ульяш, оперував, була його власна дружина. Так сталося, що свого часу вона покинула його і жила на Уралі. Тільки коли захворіла і відчула, що рятунку нема, — змушена була повернутись до нього. Не до чоловіка — до хірурга. Всього лише до хірурга.

Поховавши дружину, польовий хірург вкотре вже, але цього разу – рішуче й остаточно, сказав собі: "З тебе досить. Забудь про операційну. Все, що ти міг зробити під клятву Гіппократа, вважай, зробив. А на щось більше навряд чи здатен".

Бо й справді, все життя він бачив тільки кров, а людей пам'ятав не по обличчях, а по ранах. З нього таки було досить. Й ось, на тобі: приїхав цей чоловік, якого він повернув колись із того світу, але вже аж ніяк не зможе повернути ще раз!

Останнього року роботи в райлікарні Ульяша, здається, мучив біль кожного, кого він оперував, і настав час, коли хірург відчув, що він надто стомлений і час поступитися місцем біля столу молодому, енергійному, а самому оселитися де-небудь у селі, на березі річки. Відтак, він сам обрав собі сільську лікарню і підшукав цю хатину, на горі, край села.

— Сім'ю маєте? — спроквола запитав він морського піхотинця.

— Є, звичайно, але я наказав нікому не приїжджати. Справи у нас тут, бачиться, суто чоловічі. Перед кожною операцією почуваюся, як перед атакою, коли ось-ось має пролунати: "Полундра!".

— Воно так... Під час операції, як і під час атаки: кому яка карта випаде. І все ж таки шкода, що ви не погодились на операцію. В обласній лікарні завжди надійніше. Та й на шлунку Мозар оперує, загалом, непогано.

Насправді він уяви не мав, як саме Мозар оперує зараз на шлунку, та ця брехня повинна була йому проститись.

— Я туди не повернуся, — затято мовив Горан, й Ульяш відчув, що ще одне необережне слово — і Дмитро зненавидить його. Він уже переконав себе, що порятунок дасть лише фронтовий хірург Ульяш, то ж, якщо зараз відмовити, — не простить. Та й то правда: Дмитро — фронтовик. На кого ж йому покладатись, як не на тих, хто рятував його ще там, у польовому?

— Якщо виникне така потреба, змушені будете.

— Всі вже давно списали мене, — прохрипів морський піхотинець. — Клята смерть ще не встигла взяти за горло, а вони вже заготували мені "похоронку".

— Мабуть, ви перебільшуєте.

— Кажу, як є. Може, це, справді, той Мозар, якого ти, хірургу, знаєш, — а може, інший, але я ще на медсестер задивляюся, а він уже запобігає переді мною, мов перед смертником. Якби такого кинули на польовий шпиталь під Унгенами, ми всі так і лишилися б у степу. Але я сказав: ніякого дідька у вас зі мною не вийде. Мені поки що потрібна операція, а не розтин.

4

Зобиду вони вирушили до лікарні. Бурхливий потік поділив село навпіл, і, щоб дістатися до неї, треба було спуститися схилом до шосе, що підступало в цьому місці мало не до берега, і вже ним, через місток, перейти до сільського майдану.

Горану стало легше, але йшов він усе ще повільно й невпевнено. Вранці він ще здавався Ульяшеві кремезним, а тепер поперед нього ступав скручений болями та пригнічений передчуттями чоловічок, кожен рух якого був виявом слабкості і

безпорадності. Він навіть не став заперечувати, коли хірург викликався нести його валізку.

"Уранці він ще тримався, — подумав Уляш, вкотре вже підстраховуючи Дмитра вільною рукою. — Його вистачило тільки на дорогу сюди і на те, щоб побачити хірурга. Але найстрашнішого він ще не знає..."

— Цвинтар у вас... над річкою, бач... — обернувся до нього Горан.

— Над річкою, — кивнув Уляш. Він кивав мало не за кожним словом, і ніяк не міг позбутися цієї звички. — Колись був далі, але берег на вигині зсунувся.

— Красива місцина. Дивно, що таку землю віддали під хрести.

— Під них землі не пожалкуєш.

— У нас свого не було, в сусідньому селі ховали, за чотири кілометри. Але, вмираючи, Кирило Лет заповідав нікуди не везти його, а покласти у ту землю, яку орав. Усі односельці підтримали цього фронтовика, депутати місцеві прилучилися. Одне слово, у нас теж цвинтар з'явився. Щоправда, потім каялися, тому що цвинтар одного за одним почав "кликати до себе". За два роки — п'ять фронтовиків з одного села, а скільки молодих... Наче в ірій відлетіли. Ось такі справи... — Десантник з хвилинку помовчав, а тоді раптом запитав: — То що скажеш, хірургу: невже зі мною - "все"?

Уляш промовчав. Що б він зараз не відповів, слова його не мали б ніякого сенсу.

Він і так уже картав себе, що необачно повів Горана попід цвинтарем; краще було б спуститися з другого боку гори. На нього цвинтар теж чомусь справляв зараз гнітюче враження, то намагався не дивитися у той бік і відмовчувався.

У лікарні хірург показав Горанові одразу чотири невеличкі палати. Той мовчки, майже навшпиньки переходячи від однієї до другої, оглянув три пусті кімнатки з охайно застеленими ліжками, а четверту, кутову, обрав тільки тому, що далі йти було нікуди.

— Вони тут що, завжди пусті? — здивовано запитав він, беручи від Уляша валізку.

— Селяни хворіють до жнив. Потім або клянуться, що вилікувалися, і просять відпустити, або ж просто втікають, і нема сили, яка примусила б їх повернутися, принаймні, до перших снігів. Ось і зараз тут лишилося лише кілька дуже літніх людей.

— А от я вже втекти від тебе не зможу, — звів сумні очі Горан. — Навіть на жнива. З трактора мене списали, тепер лікарі списують із життя.

Він сів на стілець і стривожено дивився на Уляша. Лікареві добре були знайомі і цей погляд, і це його чекання...

— Втішати не буду, десантнику. Хоча б тому, що не вмію. Побудете тут кілька днів, відпочинете, а я тим часом зателефоную Мозару. Радив би все ж таки повернутися до обласної, на операцію, якщо вже без неї справді не обійтись.

— О, ні, туди я не повернуся. Операцію він може й зробить, але що з того? Не вірю цим молодим. Це не фронтовий хірург, який по кісточці збере тебе і зі шматків зшиє. Ти на мене хірургу, не сердься, але сподіватися мені більше ні на кого: я тебе шукав, тільки тебе.

— Але ж ви бачите, що я вже не хірург. — Уляш підійшов до вікна і за звичкою

тернув пальцем по рамі. Помітивши, що палець став сірим, стурбовано похитав головою. - Ви — у сільській, дільничній лікарні, всього лиш - у сільській, в якій нема ні операційної, ні хірургів.

Він говорив це, стоячи до Горана спиною. Коли боявся, що не стримається, завжди відвертався. Щоб втамувати роздратування, йому досить було не бачити обличчя співбесідника.

— Чому ж так? — вражено запитав Горан, підводячись. Коли в містечку сказали, що Уляш лікарює в Борях, йому й на думку не спало, що це те саме, що "Уляш уже не хірург". — За що ж це тебе?

— Старий став. - Все одно він не зміг би пояснити, чому опинився саме тут, і така відповідь здалася найкращою. Принаймні, вона цілком зрозуміла Горанові, і так чи інакше він змушений буде повірити.

— Який же ти старий? Набагато молодший за мене. Згадуючи тебе, я думав, що вже професоруєш і до тебе не підступитися. Що ж тепер? Ремесло ж своє ти не забув? Може, тебе просто звільнили за щось, тоді давай поїдемо до Лебединого, я заяву напишу, що так, мовляв, і так: фронтовик, ордени є. І що ти мене тричі від смерті врятував. Неправда, ще хоча б цю одну операцію повинні дозволити.

— Не треба цього, Горане. Поїдете до хірурга Мозара, скажете, що зважились. Я тим часом зателефоную. І нехай усе буде, як має бути.

У палаті запало напружене мовчання. За вікном тужно вела свою нескладну арію горлиця. Голос у неї був такий, ніби одночасно і відспівувала морського десантника, і голосила

— А може, ти все це вигадав? — з надією запитав Горан, й ображатися на нього Уляш не мав права. — Працювати можеш тут, а операції робиш у районній. Може, просто проганяєш мене, аби лишень здихатися? Я забув, що вже давно не солдат, а ти — не польовий хірург, і тепер на мої болячки тобі наплювати. І що застарий ти для хірурга - не вірю. Проганяєш ти мене, ескулапе, — скрушно похитав головою морський піхотинець. - Як старого пса - з двору, проганяєш!

— Ти ж добре знаєш, як в армії ставляться то боягузів і панікерів, — хірург намагався проказати це якомога жорсткіше, проте нічого не вийшло. Та й очевидно було, що з самого початку їм обом розмова не вдалася. - Тоді навіщо провокуєш? І припини панікувати, як необстріляний новобранець.

— Сам не раз казав собі: "Припини...". Але тут інше. Просто бачу, хірургу, що морочитися зі мною не хочеш. Ото й по всьому солдатському братству, про яке всі ми так любимо розводитися під День Перемоги...

Уляш здивовано дивився на нього і мовчав. Потім раптом знервовано розсміявся. Цю, останню, фразу десантник явно вчитав з "передовиці" районної газети.

— Ірод же ти, десантнику! Ірод і демагог...

Він уже остаточно зрозумів, що переконати Горана не вдасться. Цей упертий, змучений болями селянин, мов потерпілий, що посеред моря дивом прибився до випадкового човна. Це його остання надія, останній рятунок; і якщо зараз же не подати

йому руки, — загине.

Домогтися права на операцію він врешті-решт зможе, от тільки переговори, які треба буде вести з цього приводу з головлікарем, — для нього справжня мука. Але все це — його особиста справа, знати подробиці "під халатних" лікарняних ігор морському піхотинцеві не обов'язково.

5

Залишивши свого пацієнта влаштовуватися, він навідався до хворих з інших палат; нетерплячіше, ніж будь-коли, вислухав медсестру, у якої завжди вистачало скарг і на хворих, і на лікарів, та й подався до старого саду, що розрісся на схилі пагорба, між будівлями лікарні та лісом. Сам сад — старий, забитий порослю, — хірурга не приваблював. Він ходив до гранітної скелі, що колись давно зринула з-під землі, розкололася на кілька частин, а між кам'яними пелюстками уламків звідкись узялася сирітна смерека. Біля неї, у якомусь філософському забутті, він міг вистоявати годинами.

Уже підходячи до скелі, Уляш озирнувся. Медсестра, пишногруда, з зів'ялим застудженим обличчям молодиця, все ще дивилася йому вслід. Якоїсь миті хірургові здалося, що вона ось-ось кинеється наздоганяти його, щоб поскаржитися ще на когось, і він пришвидшив крок.

"Яке щастя, що я не привів цю жінку до своєї хати, коли вона наполегливо набивалася у дружини, — з полегкістю подумав він, ніби весь час тільки над цим і мудрував. — Вважай, єдиний розумний вчинок після повернення з фронту!".

Протягом двох наступних тижнів він майже щодня бував у райлікарні. Головлікар спочатку рішуче відмовив йому, посилаючись на всілякі закони, постанови та розпорядження, а крім того, ще й на лікарську етику. І тільки під час другої розмови, коли Уляш іще раз пояснив ситуацію і сказав, що за будь-яких обставин домагатиметься дозволу на операцію, оскільки іншого виходу нема, той завагався: мовляв, коли в райвідділі охорони здоров'я не заперечуватимуть, він теж дозволить.

Врешті-решт, усе владналося, і головний навіть замовив йому телефонні розмови з Мозарем та лікарнею, у якій свого часу лікувався Горан.

За кілька днів Уляш уже мав "історію хвороби" колишнього десантника і цілу теку рентгенівських знімків. Досить було побіжно ознайомитися з ними, щоб зрозуміти: справи в Горана кепські, потрібна негайна операція. Якщо тільки вона взагалі... потрібна.

Ти що, справді, берешся оперувати цього... Горана? — дивувався Мозар, зателефонувавши йому в кінці другого тижня на сільську лікарню.

— Ти такого наміру звичайно ж, не мав? — холодно паривував Уляш. Йому не сподобалося, яким тоном той вимовив: "цього... Горана".

— Мав. З обов'язку. Як і будь-якого іншого хворого. Але ж до тебе він потрапив випадково, а передбачити наслідки неважко.

"Здається, десантник не помилився, — подумалося Уляшеві. — Хворий відчуває, коли його вважають безнадійним. Варто хоч якось виказати це, як він негайно втрачає

віру в тебе, і тоді "безнадійним" стає вже не він, а ти, хірург".

— До речі, як він у тебе опинився?

— Приїхав, розшукав. Я ж уже розповідав тобі.

Мозар натужно засопів. Те, що хворий ось так, нахабно, віддав перевагу якомусь сільському лікареві, явно свідчило не на його користь. А він, Мозар, був людиною вразливою і жадав істини.

— Ти хоч проглянув його знімки?

— З якого дива таке запитання?

— Просто, випадок досить складний. До того ж, цей Горан весь у рубцях.

— Ти не враховуєш однієї обставини — що саме я ці рубці і залишив на його тілі. Ще там, у польовому шпиталі.

— Он воно що! — полегшено зітхнув Мозар. Він нарешті знайшов пояснення втечі хворого, і подальша розмова втрачала для нього сенс. Та в останню мить усе ж таки схаменувся. — Почекай, він і справді казав, що це в нього після поранень. І що операції йому робили в польовому.

Ульяш мовчав. На місці Мозара він не став би показувати, що не здатний логічно пов'язати елементарні факти і з'ясовувати, що й до чого.

— Ну, дивися, справа твоя, — зітхнув той, так і не дочекавшись відповіді. — Може, під'їхати, побути асистентом?

Ульяш знав, що Мозар не "під'їде", навіть якби він благав про це. Коли б у нього було бажання познущатися зараз над Мозарем, він таки справді запросив би його.

— Дякую, старий. Два хірурги за одним операційним столом, як два ведмеді — в одному барлогові.

Як і раніше, Мозар боїться складних операцій, зрозумів Ульяш, як боявся їх завжди, жахаючись самої думки про можливість ризикнути.

"Перш ніж вдатися до розтину, Мозар вкладає в руку трупа олівця і пише від його імені розписку, що за наслідки розтину хірург Мозар відповідальності не несе" — анекдот, який лишився на згадку всім, хто працював з ним свого часу в Лебединому.

6

У неділю надвечір Ульяш знову навідався до палати Горана, але не застав його. Постіль — розкидана, капці — біля порога, на тумбочці — замацьорені шматки газети. Хірург уже з тривогою подумав було, що хворий утік, але дід Куня з першої палати, що називав себе "рибалкою у відставці", хитрувато всміхаючись, показав на стежку, яка вела до смереки на каменях.

— Там він... Та ще й босий... Бозна-що коїться тепер і з людьми, і з ріками. Кажуть, у верхів'ях пішли зливи, отож ріка знову впаде на долину. Чи не казав я, що вона зненавиділа людей, а люди — її?

— "Зненавиділа"? — перепитав Ульяш, і вже поривався було запитати "за віщо", але стримався. Та старий і не зважив на його слово, а зворушливо провадив своєї:

— Кажуть, що вже нову греблю нагортають, але вона нас не врятує. Нас уже ніщо не врятує, бо таки бозна-що коїться у цьому світі — і з людьми, і з ріками...

"І це справді так", - погодився хірург. "Відставний рибалка", мабуть, і не здогадувався, який глибинний підтекст таїли у собі його слова, якою біблійною вищістю від них повівало.

Ну а десантника хірург справді застав біля смереки. Той стояв босоніж, із випущеною сорочкою, з виглядом людини, яка давно зреклася цього світу, нібито не дерево було перед ним, а шибениця.

— Завтра поїдемо до містечка, — мовив лікар, привітавшись. Він не запитував, що вигнало хворого босоніж із палати і привело сюди. Все одно пояснити десантник не зміг би. Так само, як ніколи не зможе пояснити він сам, що жене його опівночі до ріки.

— Хіба вже можна? — запитав морський піхотинець, не відриваючи погляду від дерева.

— Здається, можна.

— Ну от, зробиш операцію, побачать, що ти ще чогось вартий і повернуть до операційної. Може, цим і пригоджусь тобі наостанку. Оце босим пішов. Роззуєшся, ступиш на землю босими ногами - світ іншим здається.

Ульяш кивнув, хоча сам він уже не пам'ятав, коли востаннє ступав босоніж. А варто було б.

— Знаєш, — раптом прошепотів морський піхотинець, знову зводячи погляд на крону смереки. — Отой, вирізьблений тобою "чоловічок", якого розчавлює брила, — це я. Щовечора вона розчавлює мене, і я гину. Але щоранку брила тріскається і я проростаю цією ось смерекою. Поки що проростаю... І так безліч разів.

— Годі про це, — несподівано різко увірвав його Ульяш. — Звичайна брила... страху. Вона навалюється на кожного, хто опиняється у вашій шкурі. Але нічого не вдієш: треба зважитися і ризикнути. Зараз, головне зважитися. Нам обом. А все інше... Все інше буде, як там, у польовому.

— Не бійся, я не божеволію. Але відтоді, як побачив отих твоїх мученицьких "чоловічків"...

— Я спляю їх, Горане... Забудьмо про них.

— Не спалиш, — похитав головою морський піхотинець. — Може, то в них увесь наш біль? А як ти спалиш його... біль?..

Почувши це, Ульяш внутрішньо напружився і теж перевів погляд на крону.

— Мені давно треба було заховати їх, або й знищити. Я вже добре знаю, яке жахливе враження справляють вони навіть на здорових людей, що вже казати про прире... Тобто я мав на увазі "...про хворих", — вчасно схаменувся хірург. — Ось побачиш, я обов'язково спляю.

— А, мабуть, так, — погодився Горан — спали. І лишайся хірургом.

— Добре, солдате, якось воно буде. Я вже злякався, що ти взагалі... залишив лікарню. — Вимовити слово "втік" він так і не наважився.

— Медсестра казала, що ти теж частенько стоїш тут. Воно й не дивно, сам утрете навідуюсь. Ти ж бач, дивина яка: стовбур таки мертвим видається, а крона, як душа, — живе. А втекти... Не можу я вже втекти від тебе, хірургу. Бачиться, жнивуватимуть

цього літа без мене.

— Нічого, ще раз потерпиш. Зате потім – усі жнива твої. Завтра вранці вирушаємо до райцентру. А поки що, іди відпочивай.

7

— Тільки знаєш що, хірургу, ти мене краще по старому рубцеві розчикриж, однаково ж ниє. А так нитимуть два. Непорядок виходить.

Ульяш мовчки кивнув і запитливо глянув на сестру, що готувала маску.

Морський піхотинець простежив за його поглядом, і відчув, що уста палають, а на чолі зрадливо проступили краплини поту. Він розумів, що зараз у нього набагато менше шансів підвестися зі столу, ніж за всіх попередніх операцій. Бо йому, підточеному війною, старістю і хворобами ветеранові, надіятись, власне, ні на що. Але він знайшов Ульяша, свого фронтового хірурга, який бачив на війні значно більше смертей, ніж бачив він сам, десантник. Хірург, вважай, тричі повертав його з могили, і якщо вчетверте повернути не вдасться, то це таки справді було неможливо. Вони — фронтовики, і розуміють, що й так занадто довго хитрували зі смертю, і що її можна відстрочити, — уникнути ж її неможливо.

Він хвилювався — це так, але тремтіти при польовому хірургові йому, десантникові, було б ганьбою. Вони тричі ходили "за лінію життя", а багатьом не щастило і з першого разу. Й ось тепер вони знову на "нічийній", між життям і смертю, і той, хто злякається, однаково, що зрадить. Головне, що він усе ж таки знайшов свого фронтового хірурга, а вже вдвох вони якось протримаються.

— Ти роби своє. Ти роби... Я протримаюсь, скільки треба, — останнє, що встиг мовити Горан, перш ніж поринути в забуття.

Звільнений від болю і самоусвідомлення, він належав відтепер тільки вічному плинові, і розчинявся у часі і просторі, як ріка — в опівніччі.

8

Розбудили Ульяша вранішнє проміння і крик птахів над скелястим острівцем Яничаром. Унизу мінилося і спалахувало крицевими зблисками плесо ріки, а скеля Яничара, що вічно пливла до порогів, тепер чомусь застигла посеред ріки, і, тільки добре прислухавшись, Ульяш уловив ледь чутний клекіт водоспаду на порогах, бо навіть його поглинала зараз дзвінка запаморочлива тиша.

За звичаєм своїм, він подався до ріки, щоб утекти від безсоння і нічних видінь, а десь на світанку зібрати з неї данину — вимиті корчі дерев. Але добувся тільки до цього виступу, що утворився на крутому схилі гори, і тут, у затишку, присівши на холодному плескату камені, несподівано заснув, чи, може, тільки забувся. Тривало це з півгодини, не більше, але й цього було досить, щоб течія ріки винесла його з ночі і викинула на берег прийдешнього дня...

Й ось тепер, заскочений червневим світанком, він уже не наважився спускатись до ріки, а вертався на гору, до своєї хатини. Все одно відтоді, як стан здоров'я морського піхотинця погіршав, нічого з тих корчів він не вирізьблював.

Довго брів вологою кам'янистою стежкою, що дивом пробивалася у схилі гори,

поміж зеленавими брилами, давніми вирвами та гущавиною терну, шипшини і дикої лози. Останнім часом він усе частіше звертався у своїх думках до історії з десантником, дивної, майже містичної історії, яка сколихнула все його життя, примушуючи постійно перебувати між священним минулим і трагічним майбутнім.

Операція, яку він зробив колишньому морському піхотинцеві, нічого не дала: Горан умирав. Хірург не міг би з певністю сказати, коли саме це станеться, бо там, у польових шпиталях, не раз поставав перед фактом, що, здається, людина давно повинна бути мертвою, а вона все жила і жила.

А скільки поранених умирало лише тому, що занадто рано змирилися зі смертю! Може, в цьому і полягає один із незбагнених парадоксів їхньої професії, — до найменшого м'язу пізнати фізичне єство людини, щоб врешті-решт визнати, що сутність цього згустку життя так і лишилася для тебе таємницею.

"Відчуваючи смерть, починаєш ідеалізувати життя..." — банальна істина, зміст якої кожен осягає по-своєму.

Що вище він піднімався на гору, то відчутнішою ставала прохолода цього ранку і нестерпнішою — його тиша. Вже з обійстя Ульяш іще раз глянув на ріку, але вже не здатен був розгледіти ні плеса, ні берегів, лише клуби рожевого туману.

Зрештою, повинен же був настати колись ранок, у якому не існуватиме для нього ні операційної, ні важкохворих. Лишок днів своїх він проживе, знаючи тільки цю хатину на горі та ріку. Він і тепер не відчував би такого занепокоєння, якби одного досвітку ось тут, під ясенем, не зустрів колишнього морського піхотинця Дмитра Горана, якого тричі оперував у польовому шпиталі; або потім не відступився од свого слова — ніколи більше не повертатися до операційної.

Однаке те, що він залишив операційну і став головним лікарем сільської лікарні, ще не давало йому права відмовити фронтовикові, котрий дивом, як останню свою надію, відшукував фронтового хірурга.

Удома він швидко роздягнувся і ліг, боячись втратити тих кілька хвилин, коли, стомлений нічним блуканням, міг заснути. Він знав, що спатиме рівно дві години. Годину-півтори звечора і дві вранці — це все, що відводилося йому останнім часом за смуги вбивчого безсоння. Проте Ульяш розумів — це ще терпимо, раніше він місяцями мучився своїм безсонням, і міг розраховувати не більше ніж на годину. Все ж таки ріка рятувала його.

Насправді хірург проспав дещо більше і прокинувся аж о дев'ятій. Втім, поспішати все одно було нікуди. У неділю він міг дати собі перепочинок, тим паче, що в лікарні не лишилося жодного важкохворого.

Ульяш довго робив зарядку, старанно виконуючи кожну вправу. Потім обмивався холодною водою і обтирався рушником. Він усе ще намагався дотримуватись спартанського способу життя, до якого його привчив батько. Інша річ, що іноді сам реальний спосіб життя хірурга часто не піддавався ніякому розкладові. Ульяшеві здавалося, що він і нині живе так, як починав — хірургом-фронтовиком, серед болю, крові і каліцтва; вічно стомленим і вічно невлаштованим напівхолостяком. А безсоння,

яке мучило останнім часом, було лише мізерною краплею у чаші його терпіння.

Снідав польовий хірург холодною яєчнею з ковбасою. День при дневі, він завжди снідав тільки цією стравою, і завжди засмажував її звечора і їв холодною. Спочатку вдавався до цього, щоб не втрачати вранці зайвого часу, а тепер це вже стало його кулінарним смаком і його звичкою.

Сьогодні Уляш мав намір знову навідатися до морського піхотинця в районну клініку, але цього разу — аби перевезти його сюди, до сільської лікарні. Ось уже кілька днів він ніяк не міг вирватися з села, занадто вже багато набралось усіляких справ. Але тепер, здається, ніщо не могло завадити йому. І єдине, що гнітило зараз Уляша, то це те, що до Лебединого мав навідатися Мозар. Він повідомив про це телефоном ще позавчора, й Уляш передчував, що цього разу від свого наміру колега не відмовиться.

О, так, тепер, коли він удався до останньої спроби врятувати морського піхотинця, Мозар дозволить собі приїхати і поспівчувати. Звичайно ж, як колега колезі. Він взагалі володіє дивовижним даром співчуття; колись це добре знали у їхній "районці". І саме з цього "дару божого", зароджувалася його психологічна несумісність із Мозарем, який тепер обов'язково приїде, хоча б тому, що є офіційна підстава для відрядження: проконсультувати районного хірурга. Не кажучи вже про те, що в Лебединому жила його теща.

Пригадавши це, Уляш похитав, головою, неначе на згадку йому прийшло щось непристойне. Досить того, що у трагедії з десантником діє Мозар, треба б утриматися, аби не приплітати сюди ще й тещу. Існують слова і думки, які не повинні спливати не лише при мертвих, але й при хворих. Колишній десантник має право на це.

Звичайно, Уляш залюбки відклав би поїздку до Лебединого, якби був упевнений, що знайдеться досить часу завтра чи позавтра. До того ж, він домовився з головлікарем районної лікарні про машину.

Навіть прийнявши остаточне рішення, Уляш усе зволікав і зволікав, але це не дарувало йому заспокоєння. Так "не поспішають", перш ніж кинутися під холодну зливу, знаючи, що бігти все одно доведеться.

9

Мозар уже був у лікарні. Чергова медсестра повідомила про це Уляша таким тоном, неначе хотіла застерегти: "Не заходьте до палати десантника, тому що Мозар уже там". Вона ще пам'ятала ті часи, коли вони обидва працювали тут, знала їхні взаємини, як знала і те, що колишній морський піхотинець утік із обласної лікарні, відмовившись від операції на шлунку, яку мав робити Мозар. Пішов, щоб знайти свого фронтового хірурга Уляша. Втім, можливо, Уляшеві все це тільки вчулося у її голосі, насправді ж стосунки між двома хірургами жінку зовсім не цікавили.

— Ну-с, як у вас справи, десантнику? — Уляша завжди виводило з себе оце позичене зі старих романів Мозарове "ну-с". — Ще трішечки болить? Отже, болить... Але вигляд у нас чудовий.

"Вигляд у вас чудовий..." — подумки передражнив його Уляш. Він зупинився біля порога, і ні хворий, ні Мозар ще не встигли помітити його.

— А як вам спиться? — допитувався хірург-консультант, не помічаючи Ульяша, постать якого з'явилася у проїмі дверей.

— Хочете забрати до обласної? — стурбовано запитав десантник, не бажаючи розводитися про свої справи.

— До обласної? — розгубився Мозар. — Навіщо? Хіба операція пройшла невдало? Мені здається, що все гаразд.

Почувши це, Ульяш круто розвернувся і вийшов з палати. На місці Мозара, він не став би запитувати про таке десантника, хоча б заради віри хворого у фронтового хірурга. Одначе він багато чого не робив би подібним чином — от тільки колезі з обласної клініки цього не поясниш. Не поясниш цього Мозареві — ось у чім річ!

Постоявши трохи в коридорі біля вікна, Ульяш вийшов на повітря і побрів ледь уторованою стежиною у глибину саду. Усі три корпуси лікарні були обсаджені молоденькими деревцями та кущами бузку і малини. І можна лише уявити собі, як тяжко було лікуватися тут навесні, коли під твоїми вікнами бує весна. У Прибалтиці якийсь лікар звелів навозити на подвір'я перед лікарнею різноманітних за формою та забарвленням валунів. Ефект виявився несподіваним: найнервовіші хворі годинами мовчазно споглядали каміння, приходячи до нього, ніби до Лувру.

Будь його, Ульяша, воля, він вирубав би цю квітучу декорацію, а засадив подвір'я соснами та ялинами. Можливо, з часом медики займатимуться природо- і мистецтвотерапією більше і конкретніше.

— Чому ти все ж таки не виписуєш цього Горана? — несподівано почув позаду себе голос Мозара. Коли б він дозволив собі запитувати лікаря таке, то теж забув би привітатися. — Йому ти можеш брехати, що все гаразд, і незабаром він підніметься, але ж собі не варто.

— А я не брешу йому, колего, — сухо відповів Ульяш, не бажаючи пробачати Мозареві "цього Горана", якого запам'ятав ще з тієї, першої, розмови перед операцією. — Я не брешу йому — от у чім річ, — додав він уже спокійніше.

— Ну, так, ти — фронтовий хірург, і всі твої хворі — щойно з передової. Ти поводишся з ними, як з солдатами, що давно змирилися з будь-якою смертю. Але зараз не сорок четвертий і досить гратися у невмирущих фронтовиків.

Ульяша вражали жести цієї знервованої, брутальної за натурою своєю людини. Він не вірив у "професійні зірки" хірургів-неврастеників. Не довірився б такому, навіть якби знав, що той — геній від скальпеля.

Він придивився до виразу худорлявого, майже захованого під великими затемненими окулярами обличчя Мозара і ще раз остаточно переконався: не повірив би такому. Може, тому, що побачив, як, навіть при мовчанні, куточки Мозаревих вуст нервово посіпуються.

— Випиши його і виряди додому. Все, що ти міг зробити для нього, ти зробив. Принаймні відпочинеш. Мені сказали, що щойно у нього побували дружина і донька, отож доглядати є кому.

— У тебе тут якісь справи? — запитав Ульяш, зупиняючись біля малесенького

струмка, що несміливо перетинав парк.

— Я приїхав у справі Горана. Подивитись, що тут у вас вийшло з цього всього. До того ж, побоювався, що в тебе можуть бути, ну... деякі медико-юридичні ускладнення. Як-не-як, я займався цим хворим і в критичну хвилину міг би висловити свою думку.

Ульяш кивнув. Усе, що сказав зараз Мозар, він знав і сам. Той справді "займався" цим хворим, а тепер шугав над ними обома, мов шуліка. Можливо, він і не бажав нічого лихого, а лише побоювався за долю провінційного хірурга, який несподівано встряв у халепу з цим смертником Гораном; тобто можливо, що у співчутті своєму був щирим. Але від цього візит його не став бажанішим. Тому й хотів сказати Мозареві, що у нього тут нема справи. Те, що відбувається зараз, стосується тільки їх двох: його і морського піхотинця, і найбільше, що міг би зробити для них Мозар – це дати їм обом спокій.

— Дякую, що приїхав, Мозаре, а тільки скажу тобі одверто: заважаєш ти нам.

— Не забувай, що Горан мав направлення до обласної лікарні. Й оперувати його повинен був я.

— Чому ж не оперував? — уперше звів на нього очі Ульяш. Це були очі хірурга після виснажливо довгої і тяжкої операції.

— Тому, що він безнадійний. Без-на-дійний, зрозумів? І своїм візитом сюди я лише хотів підкреслити, що теж несу за нього відповідальність. — А, стенивши плечима, додав: — Принаймні, моральну.

— За "безнадійних" відповідальності не несуть, колего Мозар, — сухо відповів Ульяш. — Це вони, "безнадійні", несуть відповідальність за нас. Принаймні, моральну.

Мозар зняв окуляри і розгублено подивився на колегу: "Ну, чого ти заводишся?" — мовчазно докоряв він. А вголос сказав:

— У мене там звільняється місце хірурга. Як-не як, обласна лікарня, сучасне обладнання... Та й місто, а не провінційний закутень. Тобі ще нема шістдесяти, і ти пройшов фронт...

— Дякую за довіру, але навіщо тобі зайвий клопіт? Вважай, що маєш справу зі ще одним безнадійним

— Не роби з мене Ірода, Романе. Є випадки, коли ми безсилі, і тому ні в чому не винні.

— Це той випадок, коли безсила хірургія. Але ж ми з тобою не роботи. У нашому ремеслі людяність — теж інструмент. Хірургії ще якось можна зректися, як ось я, наприклад, але ж людяності не зречешся. .

Про що б там зараз між ними не йшлося, як би не складалася їхня розмова, Ульяш давно вирішив, що перевезе хворого до себе в лікарню, і переговори з Мозарем не додавали йому ні сумнівів у вірності цього кроку, ні впевненості. Він знає те, чого не хотів знати зараз Мозар: десантник не хотів повертатися додому, він панічно боявся залишатись наодинці зі смертю, без свого фронтового хірурга

На своєму віку Ульяш зустрічав чимало селян, яким здавалося, що в лікарні, де стільки лікарів й усіляких ліків, умерти неможливо. Це та свята селянська наївність, яку він ніколи не наважувався розвіювати. Він не вірив тим, хто казав, що не боїться

смерті, так само, як не вважав цей страх ганебним. Найбільші окопні відчайдухи з розвідрот і десантних батальйонів, які, здавалося, тільки те й роблять, що шукають смерті, потрапляючи до шпиталю, здригалися, побачивши в руках лікаря скальпель, а потім, після операції, хапали медиків за поли халатів, бажаючи врятувати їм життя. І польовому хірургові не треба було докопуватися ні до логіки такого "переродження", ні до його коріння.

"Проганяєш мене, хірургу. Як бездушний хазяїн старого пса, — проганяєш...". Вислухати від Горана щось подібне ще раз, він уже не наважився б.

— Останнім часом багато говорять про променеве лікування. Може, ти влаштував би його десантників у своїй обласній?

Мозар, який до того задумливо стояв над струмком, раптом стрепенувся і глянув на годинника. Ульяш мав зрозуміти, що йому час на станцію. .

— Ти ж знаєш — до цього вдаються при ранньому діагностуванні. Та й тоді, при раковій шлунку, особливого ефекту воно не дає — з докором відповів Мозар.

Він був майже певен, що надалі мова точитиметься лише про перехід колишнього морського піхотинця до обласної, а вже встиг пожалкувати, що запропонував його Ульяшеві. Бачити цього провінційно-польового Гіппократа у себе під боком, в обласній, йому не дуже й хотілося. Тут, у Лебединому, його тільки тому й недооцінювали, що поруч працював колишній фронтовий хірург, який, здається, міг оперувати навіть столовим ножом, десь у степу чи в лісі. Але, може, це й краще, що недооцінювали; це підштовхувало до активної дії, до прагнення будь-що вирватися звідси.

— Може, все ж таки? Хоча б у вигляді симптоматичного лікування.

— Ти краще мене знаєш, що з Гораном уже все: пізно! Навіть там, в обласній, уже було пізно.

— Бач, як я безнадійно, застарів, Мозаре, — скрушно хитнув головою Ульяш. — А ти кличеш до обласної. Хоча теж знаєш, колег, що пізно, занадто пізно!

Як хірург, він рідко коли наважувався сказати собі про хворого: "З ним уже все!", бо все ще належав до тієї старої медичної генерації, яка звикла боротися за життя до кінця. І дивувався, що молоді навчилися визначати смертну межу ось так, швидко, категорично і на власний розсуд.

10

Мозар давно залишив лікарню, а він усе ще сидів на пні, який хтось відколи трухлявів на березі відмираючого потічка, і, заплющивши очі, думав про себе і про те, як зсамотніє він... коли Горан піде з життя. Так-так, коли він "піде"... Дивна річ, ще кілька днів тому він навіть не здогадувався про існування цього чоловіка, а тепер почувався так, нібито десь там, на шаленіючій передовій, вони лишилися тільки вдвох, з усієї загиблої роти, і вибору в них нема: або вдвох вистояти, або вдвох загинути. ...Все ж таки легко жити таким людям, як Мозар. От тільки чому цим людям не страшно... жити?

Коли проїжджали біля підніжжя гори, на якій стояла хатина Ульяша, морський піхотинець звівся на лікті і запитав, чи не можна виїхати на вершину. Хоча б на кілька

хвилини.

— Там, поза садками, є дорога, — нагадав він, дивлячись у вічі хірургові, який сидів поруч нього.

Ульяш знав, що робити цього не варто, вони і так занадто довго тряслися розбитою асфальтівкою, та все ж на якусь мить завагався. Він розумів, як багато важить для Горана ще раз побувати на вершині, з якої відкривається такий чудовий краєвид. Але, зійшовши на цю вершину вперше, морський піхотинець ще вірив, що хірург урятує його, а з яким сподіванням він підніметься на неї зараз? Мабуть, це та вершина, на якій Горанові судилося побувати тільки раз. І нічого тут не вдієш.

Хірург навіть не відповів хворому, а просто не зупинив машину, і вони в'їхали у село. Уже з сільського майдану Ульяшеві ще раз відкрилася гора, але тепер він глянув на неї з полегшенням.

Поклали морського піхотинця до тієї ж палати, у якій він лежав до операції, і той сприйняв повернення сюди, як повернення додому. Почувався він у ці хвилини добре. Умощуючись у "своєму" ліжку, навіть усміхнувся до Ульяша:

— Нічого, хірургу, нічого... ще трохи підлікуємося і все буде гаразд.

Однак Ульяш витлумачив це по-своєму. В ординаторській він довго сидів за картою призначень для морського піхотинця, не наважуючись записати у ній назви жодних ліків. Як хірург, він чомусь завжди з певною недовірою ставився до всіх цих таблеток і мікстур, а коли розумів, що жоден із виписаних ним препаратів зарадити хворому вже не здатний — ставав особливо обережним.

Зараз же він добре усвідомлював: найкращі з відомих йому ліків можуть лише продовжити муки пацієнта, і не був певен, що, призначаючи їх хворому, вдається до гуманності.

— То це і є той Горан, про якого так багато говорили?

Ульяш кивнув, ще якусь хвилю мовчазно дивився на папір, аж тоді озирнувся: медсестра все ще стояла на порозі.

— Хворий як хворий, — сказала вона, почуваячись незручно. — От тільки наша старша чомусь дуже невдоволена, що ви знову привезли його сюди.

Усі знали, що останнім часом старша медсестра занадто багато бурчить з приводу рішень головлікаря. Навіть Марія, новенька у цій лікарні, могла говорити про це, не побоюючись слави "навушниці".

— Йому що, справді вже нічим не зарадиш?

— Ви повинні ставитися до нього, як до будь-якого іншого хворого. Горан не повинен почуватися ні приреченим, ні хворим на особливих правах.

— Бідний чоловік.

— Я ж просив вас, медсестро...

— Але ж він справді нещасний чоловік, — стелула плечима Марія. — Ви знаєте це краще, ніж будь-хто.

— Знаю, Маріє, — обернувся до неї. Цю, кращу маніпуляційну сестру з двадцятилітнім стажем хірург переманив до себе з районної лікарні зовсім недавно. Як

головлікаря його розуміли: працівницю з досвідом і здібностями Марії Стоян із радістю прийняли б у будь-якій обласній лікарні. Одначе мало хто здогадувався, чому саме він насправді так домагався її переїзду сюди, і чому ця сорокарічна жінка врешті-решт погодилася залишити містечко. Як мужчина Уляш ніколи нічого не мав із нею, але завжди з тугою переживав дні, коли не бачив її. І жінка це відчувала.

— Сьогодні, мабуть, не варто робити йому крапельницю, — мовила медсестра.

— Сьогодні — не варто, нехай відпочиває, — погодився Уляш. — І ще... Я хочу, щоб ви були терплячою у поводженні з ним. Цей фронтовик заслуговує на увагу і терплячість навіть у хвилини розпачу.

— Я вже думала про це. Хтозна, як зустрінемо той страшний час ми з вами.

Хірурга вразив спокій, з яким Марія проказувала ці слова. Він не хотів би, щоб ця жінка була свідком його "смертного часу", навряд чи він зуміє зустріти його так, щоб не вразити її слабкодухістю. Жінка, що понад десять років працювала маніпуляційною сестрою у відділенні реанімації... У яку біду треба потрапити, щоб заслужити її співчуття і не соромитися його! У районній лікарні її називали "кривавою Мері", і ніхто не знаходив у цьому нічого образливого. Через її руки пройшло стільки людської крові, а на її очах стільки людей розсталися з життям, що навіть таке прізвисько видавалося ніжним.

Хірург мимоволі звів очі і запитливо глянув на Марію. Йому не вірилося, що ця дивовижно вродлива жінка зі смаглявим обличчям та з ніжними обрисами виразистих губ була тією, про кого зараз думав.

"Треба заборонити таким вродливим жінкам бути маніпуляційними сестрами... Це ж яка мука: вмирати, бачачи біля ліжка таку жінку! .."

— Ви стомлені, — якомога заспокійливіше мовила Марія, і тихий, лагідний голос цей не міг належати "кривавій Мері". Тут щось не так...

— Нічого, Маріє... Усе гаразд. А на моїй горі ти так досі й не побувала, — без будь-якого докору проказав він.

— Чому ж, побувала.

— Коли? - миттєво ожив хірург.

— Якось на світанку...

— І не зайшла?! Не провідала?

— Не змогла — ледь помітно всміхнулась Марія. — Не наважилася... - і, враз відчувши себе незручно, підступила до дверей. - Я ще навідаюся до Горана, добре?

— То, може б, сьогодні ввечері?.. Вважай це запрошенням.

— Ні, — хитнула головою. - І взагалі, не треба зараз про це. Не зараз. У нас із вами — цей десантник, ваш "похресник"... Ви ж усе розумієте.

Уляш кивнув. Він розумів. Добре, що Горан ніколи не дізнається, про що він говорив із цією жінкою, приписуючи йому ліки. Не по-чоловічому це якось, знаючи, що морський піхотинець у такому стані. Марії ж він залишиться вдячним уже хоча б за те, що вона сказала: "У нас із вами - цей десантник". Хто ще в цьому світі наважився б мовити ці слова? А відтепер їх троє. Утрюх у лікарні, як і в окопі, протриматися буде

легше.

11

Біля криниці, викопаній на схилі пагорба, Марія, як завжди зупинилася і довго оглядала розлогу долину, по якій безладно розбрелось старовинне село. Від хати тітки Ольги, єдиної родички на селі, у якої Марія квартирувала, до лікарні простіше добуватися вулицею, але вона не любила курної, збитої колесами сільської дороги і завжди, тільки-но видавалася погідна днина, ходила цією вузьенькою стежкою, що сірим серпантинном оповила велетенський пагорб і, якщо мала трохи часу, кілька хвилин обов'язково просиджувала тут, на лавці біля криниці.

Курява вулиць, гуркіт машин, голоси жінок і домашньої птиці – все це залишалося десь там, у низині, а тут, на узвишші, всім володарювала щемка піднебесна тиша, що туманом облуди сповивала не тільки навколишні пагорби та переліски, а й саме піднебесся. Звідси, мов птаха з височини, Марія окинула зором смугу ріки із вкрапленими у неї черленими цяточками островів та величезним масивом плавнів по той бік, сягала поглядом далеких гір, що ледь-ледь вимальовувалася на обрії, а далі відкривалася зорові гора, на рудій вершині якої, серед зеленої купини верховіття, прозирала червоним бляшаним дахом лікарня.

На тому куточку краєвиду погляд її затримувався найдовше, наче гора й будівля на ній були недосяжними, як марево, а вона стояла ось тут, і мріяла, що вони все-таки виявляться реальністю, і зможе прийти привітати господаря й залишиться у тій хатині назавжди. У такі хвилини господар гори, лікар Ульяш, здавався їй героєм із якоїсь давньої легенди-притчі про вдовине щастя.

Коли давала згоду переїхати до Мочарів, не гадала, що так гостро відчуватиме потребу в цій людині. Просто, погодилася, тому що хотілося й далі працювати з лікарем Ульяшем, та ще й тому, що в Лебединому житті їй не склалося. Після першого невдалого шлюбного експерименту, вийти заміж удруге так і не зуміла. Кілька років винаймала кімнатки на околиці містечка, проте з господарями теж чомусь не щастило. А в Мочарах жила її тітка, стара, хвора жінка, яка давно просила перебратися до неї. Втім, усі ці аргументи були потрібні їй тільки для того, щоб якось виправдати свій переїзд перед колегами у Лебединому, й тут, у Мочарах. Хоча і тут, і там, уже гаразд знали, що саме примусило її податися сюди.

Пройшовши трохи розлогою вершиною пагорба, Марія опинилася біля лікарняної огорожі, і ще звідти, від малесенької хвіртки, побачила головлікаря. Ульяш стояв коло підніжжя пагорба, якраз біля сосни, що проростала з розпуклої кам'яної брили. Раніше, щойно вона переїхала до Мочарів, бачила тут Ульяша мало не щодня. Хірург помічав її ще біля хвіртки, чекав, поки спуститься стежиною до занедбаної копанки, і, привітливо махнувши рукою, ішов до лікарні. І тільки вона одна знала, що ці їхні "зустрічі на відстані" не випадкові: чекав саме на неї, тільки що не хотів, аби щоранку бачили їх у парку разом – усьому свій час.

Щоправда, відтоді, як стан здоров'я Горана значно погіршився, хірург перестав з'являтися біля сосни, і Марії здалося, що причиною цього була не тільки ситуація з

колишнім десантником. Вона бо чудово розуміла, що Ульянові не слід було випробовувати своє захоплення жінкою, якій під сорок. Та й чому лікар досі не зважився одружитись на ній, — цього Марія теж збагнути не могла. А тепер ще й оця невдала операція...

Звичайно, зараз Ульянові не до шлюбу — це вона теж чудово розуміла. Може, у тому й лихо її, що надто добре зналася на натурі Ульяша, і навіть навчилася помірковано сприймати й витлумачувати будь-які зміни у його ставленні до себе, то не відчувала ні ревностів, ні образи, й не вдавалася до одчайдушних спроб якось прискорити те, задля чого доля звела їх у цьому селі.

Була впевнена, що й цього разу Ульяш не дочекається її,

а знову привітає здаля, і піде до лікувального корпусу, та все одно зраділа: чекає. Однак хірург не пішов.

— В область викликають, — мовив він, ледь торкнувшись її ліктя, — звичайний Ульянов жест вітання. — На два дні. За кілька годин виїжджаю. Ось, чекаю на тебе. Хочу пояснити, як поводитися і що давати у ці дні Горанові.

Марія знала, що для таких пояснень існує аркуш призначень. Була інша причина, що привела його сюди. Пильніше придивилася до обличчя Ульяша. Стомлене, змарніле, але таке ж незворушне, як завжди. Іноді їй здавалося, що всі емоції Романа лишаються під оцією печаттю втоми, яку життя давно і навічно наклало на обличчі хірурга. Вона принаймні, ніколи не бачила його іншим.

— Не хвилюйтеся, я зроблю все, що вважаєте потрібним, — мовила Марія, уважно вислухавши його настанови. На жаль стежки від брили до подвір'я лікарні вистачило тільки на те, щоб почути їх і проказати ці слова.

— Коли в сільській лікарні така маніпуляційна сестра, лікареві нема на що скаржитися.

— Так вважаєте?

— Так вважають ті, хто заздрить, що мені вдалося переманити у цю глушину кращу сестру з районної.

Вони навіть не помітили, як з-за рогу з'явилася старша медсестра Жанна Модестівна. Натрапивши на них біля ганку, вона очманіло глянула на Марію і, з підкресленою ввічливістю привітавшись із Ульяновем, — лише з ним, — увійшла до корпусу. Щоб якось зняти напругу цієї зустрічі, Марія по-змовницькому всміхнулася. Ульяш теж посміхнувся, але тільки очима: знайома їй посмішка хірурга.

Марія вже хотіла було заходити до лікарні, але все-таки зважилася постояти біля Ульяша ще з хвилинку. На зло. Надто дорогою була їй ця людина, щоб думати зараз, які наслідки матиме очманілий погляд старшої медсестри, котра давно бачила себе дружиною головлікаря. Тим паче, що Жанна Модестівна гаразд розуміла, чому й досі її так і не запрошено було до холостяцької хатини Ульяша. І, тільки вистоявши отих принципових кілька хвилин, Марія кивнула на знак прощання та пішла готуватися до процедур. Першою з них була крапельниця для Горана.

Цієї процедури хворі чомусь боялися найбільше, хоча була вона не такою вже й

болючою, але колишній десантник витримав її зі стоїчною терплячістю, не мовивши при цьому ні слова, і лиш коли сестра намірилася вийти з палати, запитав:

— Вже йдеш, Маріє?

— А ти хотів би ще одну крапельницю? – усміхнулася вона.

— Коли ти в палаті, мені легше. Тоді мені здається...

— Я знаю, — перебила Марія. — І все розумію. Але не треба про це. Коли сестра поблизу, якось спокійніше — це всім відомо. Але ти й без мене тримаєшся, як належить. Дай боже усім так терпляче витримувати все це.

— Не можна дозволяти, щоб умира... щоб тяжко хворих доглядали красиві жінки. Повинна ж бути якась межа – людині й так нелегко йти зі світу.

— Вродливих жінок для того й приставляють до тяжкохворих, щоби ті знали, що, яку красу, вони лишають на землі. І не поспішали.

— І все ж таки, це справжнє знущання, Маріє, — скрушно хитнув головою Горан. — Тебе не можна впускати до лікарні. Уляш просто не розуміє цього.

Марія давно помітила, що подобається морському піхотинцеві, і не тільки йому. Чимало, навіть тяжко хворих, чоловіків потайки закохуються у неї, і вже звикла зі стриманою, нічого не обіцяючою посмішкою сприймати їхні погляди, компліменти і жартівливі нарікання. Вона не боялася цього, і ніколи не наважувалася різко відповісти такому залицяльникові, як це робило багато інших медсестер, з якими доводилося працювати.

Умовності, що поставали між нею і чоловіками за межами лікарняних мурів, у палатах втрачали свій смисл. Тут вона змовчувала легкий флірт навіть тих, хто не подобався їй і на кого десь на вулиці й не глянула б. Люди, які ставали пацієнтами маніпуляційної сестри, мусили стільки натерпітися від її рук, що мали право бодай на таку ось, ілюзорну, компенсацію. Вона розуміла це, як ніхто інший. Тим паче, що доводилося відчувати й неприязнь декого з хворих.

Як не дивно, саме її жіноча краса нервувала або й лютила їх. І вони не бажали приховувати цього. То була лють людей, яким нічого залишати на цьому світі. Але навіть до таких ставилася поблажливо, вважаючи свою поблажливість проявом людяності.

— Заздрю йому, — мовив тим часом Горан.

— Кому це? — не зрозуміла Марія.

— Гуляшеві, кому ж іще?

Вона мовчки склала шлангочку крапельниці і понесла апарат до маніпуляційної.

— Годину цілковитого спокою, — нагадала уже з порога. Повертатися до розмови про заздрощі вона не наважувалася.

— Почекай, Маріє. Сьогодні ти вже не зайдеш. А завтра неділя.

— Завтра я теж навідаюся.

— Знаєш, я все хотів запитати тебе. Мені казали, що ти — з дитячого будинку.

Марія здвигнула плечима и посміхнулася. Вона знала, як швидко виникають і поширюються у лікарнях будь-які чутки.

— Від кого дізнався?

— Навіть як би й не казали про це, все одно здогадався б, тому що теж дитбудинківський. А ми, дитбудинківці, знаємо життя таким, яким його не знає ніхто інший. Тому стільки й доброти у тобі.

— Не більше, ніж у будь-якої іншої жінки. Дитбудинок, тут, мабуть, ні до чого. Своїх дітей батьки теж не лихими виховують.

— Воно так. Але все ж таки ми, дитбудинківські-інкубаторські, краще знаємося на людській недолі. Повинні знатися краще – ось, що я тобі скажу.

— Хтозна, Горане, хтозна...

12

Марія віднесла крапельницю до маніпуляційного кабінету і, вийшовши в коридор, знову здибалася з Ульяшем.

— Ви вже запізнюєтесь, докторе, — мовила, йдучи повз нього до виходу.

— Не знаю, досі мене вважали пунктуальним. Що каже Горан?

— Мовчазно вчить нас мужності. Він справді знає, що з ним, у якому стані його шлунок?

— Не було сенсу приховувати. Він і так здогадувався.

Марія нажахано глянула на лікаря, але промовчала. Запитувати, навіщо так вчинив, вона не могла. Взаємини між Ульяшем і Гораном, мабуть, слід вважати винятковими, то, може, ця винятковість ситуації й дозволяла хірургові порушувати лікарську етику.

— За два дні повернуся, Маріє, — мовив Ульяш уже з-за порога.

У відповідь Марія стримано всміхнулася йому. Жінці, котра виховувалася в дитбудинку, а потім у вісімнадцять років вийшла за брутального чоловіка, який вважав, що, живучи з нею, робить їй велику послугу, навіть оця неголосно мовлена фраза здалася ніжною.

Ульяш пішов, а Марія ще довго дивилася йому вслід, проказуючи про себе: "він пішов", але не вірячи цьому, і не наважуючись повернутися до маніпуляційної. У душі її раптом зринув правічний жіночий страх перед дорогою, на яку стають чоловіки, переступивши поріг свого дому; перед зсутуленою спиною чоловіка, що знову кудись їде, і ніколи не знаєш: чи то він шукає чогось, чи від чогось утікає. За десять років, що минули після розлучення з чоловіком, Марія одвикла від страху перед проводами і чеканнями, навіть забула, що такий страх існує, аж ось він несподівано віродився у ній з нічого, або майже з нічого, як птиця-фенікс — із попелу.

Вона страшенно довго стояла на тому порозі страху, аж поки не згадала, що у третій палаті від дверей, за якихось п'ятнадцять кроків од цього порога, лежить Горан. Він лежить там, приречений, напівзабутий, старий і закоханий у неї останнім найщирішим, мабуть, коханням, яке тільки знала коли-небудь ця земля, тому що воно вже не може принести ні щастя, ані розпачу, і в ньому нема на що розраховувати.

Морський піхотинець чекає її, щоб притамувати біль, щоб проковтнути той біль, разом із якимись пігулками та з грудкою розпачу, ковтати яку з кожним днем стає усе

важче й важче. На жаль, вона не може так само безкорисливо любити Уляша. Бо ще сподівається, що колись лікар приведе її до своєї хатини на горі, ще прагне пізнати його чоловічу силу і повірити у його доброту. У світі нема нічого безкорисливого, як би вона, чи хтось інший, не прагнули цього. За всім; постає очікування, сподівання, розрахунок.

У коридорі знову з'являється старша медсестра. Колись, знайомлячись із Марією, вона відрекомендувалася: "Усі звуть, і ви теж повинні звати мене, Жанною Модестівною". "Повинні...". Згодом вона переконалася, що ця "Жанна Модестівна" не визнає слів "будь ласка", "чи не могли б ви", "треба"... Навіть коли йшлося про послугу їй особисто, вона не просила, а наказувала.

— Кого це ти виглядаєш? — невдоволено поцікавилася Жанна Модестівна, побачивши, що Марія знову стоїть біла порога.

— Вже нікого.

— Роботи не маєш, то нудишся?

Марія усміхнулася. Їй нелегко було посміхатися жінці, яка однаково не любить їх усіх трьох: Уляша, Горана і її. Особливо її, тому що вже здогадується, задля чого вона переїхала до Мочарів. За віком Жанна майже ровесниця Марії. Її чоловік був водієм і загинув років зо три тому на дорозі неподалік Лебединого. Разом із ним загинула й молода жінка, котра, як потім казали, була його коханкою. Дізнавшись про це, Жанна навіть не прийшла на похорон, який влаштували чоловікові батьки. Ось цього, — що вона, дружина, не прийшла попрощатися з небіжчиком! — Марія ніяк не могла пробачити їй. Вона вважала, що смерть знімає з людей печать шлюбних життєвських гріхів, і живі не мають права брати їх на карб, вирішуючи: віддавати останню шану небіжчикам, чи ні?

— У Горана була? — раптом різко питає Жанна. Сама вона вже принципово не навідується до Горанової палати.

— Була, звичайно ж.

— Нам, бач, своїх, дільничних, пацієнтів бракує, то треба ввозити їх з усього району.

І тоді Марія вперше відчула, що їй жаль цю обмежену в почуттях і прагненнях своїх, люту на все навколо жінку. Таких мусиш остерігатися, як остерігаються в осінньому лісі вовчиць, що втратили страх перед усім, чого їм заповідано боятися самою природою. Але, навіть відчувши це, всміхається й остаточно збиває старшу медсестру з пантелику.

Надвечір, уже зібравшись додому, Марія ще раз, вчетверте за сьогодні, навідалася до Горана. Навіть у тому, що вона, здорова дужа жінка, спокійнісінько йде собі звідси, залишаючи Горана на цілу ніч, вбачалася їй певна несправедливість. Вона знала ціну кожної зболеної ночі цієї приреченої людини, і могла тільки благодати долю, щоб не дала опинитися на його місці.

— Я бачу, тобі значно краще, — мовила вона цілком серйозно, але це прозвучало так, що комусь сторонньому могло здатися, ніби вона стурбована поліпшенням стану його здоров'я.

— Звичайно, Маріє. Дякую, що зайшла.

— Пам'ятаєш, ти хотів навідатися до смереки, що росте на камені?

— Пам'ятаю, Маріє.

— Але тоді я відмовила, бо головлікар заборонив підводитися. Але завтра Уляша не буде, і, якщо почуватимешся добре, спробуємо дістатися до того каменя. Ні Уляш, ні старша медсестра навіть не дізнаються про це, бо чергова мовчатиме.

Горан розуміюче посміхнувся. Посмішка людини надто дорослої для того, щоб покладатися на умови дитячої гри.

— Тільки тобі треба як слід відпочити і набратися сили, — провадила своєї Марія, підбиваючи подушку і по-змовницькому озираючись на двері. – Викинь із голови прикрі думки і добре поспи, гаразд? Утеча відбудеться вранці, майже на світанку. І вдамося ми до неї на зло Уляшеві, старшій медсестрі і всім, хто вважає, що тобі вже не підвестися з ліжка.

Жінка впоралася з подушкою, поправила простирадло, щоб воно закривало поцяткований жовтими плямами матрац, побажала спокійної ночі й, сумовито всміхнувшись десантникові на прощання, вийшла.

Сліз її Горан уже не бачив.

13

Уперше Роман Уляш помітив його біля лікарні. Чоловік ішов звідкись із глибини саду, від велетенського пагорба, на пласкій вершині якого закінчувалася лікарняна садиба і починався ліс.

Уляш спершу так і подумав, що це хтось із Ятаганівки. Брався до Мочарів лісом, а тепер, опинившись біля лікарні, хоче якнайшвидше поминути будівлі, не потрапивши на очі комусь із персоналу, адже паркан, яким огорожено лікарняну садибу, сягає аж тієї вершини, і проникнути сюди можна, лише відхиливши одну з відбитих знизу дощок.

Незнайомець – худорлявий чоловік у зношеній коричневій шкірянці – справді надто швидко пройшов повз Уляша, навіть не глянувши в його бік, і тільки за ворітьми на якусь мить озирнувся. Цього виявилось досить, щоб Уляш уловив у його погляді щось більше, ніж цікавість випадкового перехожого. Йому здалося, що той чоловік у шкірянці радий би заговорити до нього, та чомусь не наважується. Може, тому так швидко й проминув, що бракує сміливості підійти. Не раз траплялося, що людина, навіть тяжко хвора, зволікає із знайомством з лікарем, усе сподіваючись, що якось воно буде, якось минеться.

Втім, незнайомець одразу ж зник десь за деревами, й хірург подумав, що, може, все це тільки здалося. Іноді передчуття заважає професійна упередженість – він це теж знав. Ще кілька хвилин стояв на ганку і дивився на ворота, неначе сподівався, що чоловік знову з'явиться біля них, далі скрушно хитнув головою і повернувся до лікарні.

Постоявши деякий час на ганку, хірург увійшов до лікарні і ще раз спробував пригадати, де і коли міг зустрічатися з цим чоловіком, і чи зустрічався взагалі. Як би там не було, а інтуїція підказувала, що поява цієї людини перед лікарнею не випадкова. І тому, коли, йдучи додому, знову побачив неподалік себе незнайомця у потертій

шкірянці, — навіть не здивувався. Було б дивно, якби той раптом вирішив не показуватися йому на очі. Проте й цього разу не покликав його, і навіть не зупинився. Той повинен був сам наважитися і підійти. Так їм легше буде розпочати розмову.

І, можливо, чоловік справді підійшов би, коли б на стежці, що пролягала до підніжжя гори, Ульяш не здивався із подружжям Малахів, яке поверталось до свого лісового хутірця. Дружина Малаша кивнула на знак вітання й поминула хірурга, а сам Малаш — високий чолов'яга з гордою вольовою поставою — зупинився і, подаючи руку, з легкою іронією проказав:

— Нарешті зустрілися, докторе Ульяш. Усе якось доля не зводить з тобою.

— Усьому свій час, — стримано нагадав Ульяш.

Як не дивно, з Малашем вони справді ще не спілкувалися, хоча докторові не раз доводилося бачити його. Малаш був визнаним в усій окрузі знахарем, що лікував травами, медом, соками дерев, росами і ще бозна чим, і саме через це у нього раз по раз виникали конфлікти з головлікарем, що працював у Мочарах до Ульяша. На селі навіть казали, що років зо два тому справа мало не дійшла до суду, бо Ульяшів попередник звинуватив Малаша у незаконній лікувальній практиці, сам прояв якої вже підлягав карному кодексові.

Щоправда, за знахаря хтось вчасно заступився, до того ж, виявилось, що певний час він навчався у медичному училищі, мав відповідну довідку, і свого часу навіть практикувався у фельдшерсько-акушерському пункті.

— І як же вам працюється на новому місці, докторе? — запитав Малаш, скептично оглядаючи непоказну постать нового головлікаря сільської лікарні.

— Як і на всіх попередніх.

— Ти хороший лікар, Ульяше, — по тому, з яким сумом знахар проказав це, Ульяш зрозумів, що говорить щиро.

— Не пригадую, щоб ти лікувався у нашій сільській.

— Ну, біля мене зі шприцами не натапцюєшся, — Малаш повів широкими плечима й усміхнувся до дружини, що все ще стояла за кілька кроків од них. "Років на двадцять молодша, — із заздрістю визнав хірург. — Маючи в хаті подібну красуню, навчишся розпрямляти навіть такі кістляві плечі, як у Малаша". — Тільки щось мало хто навідується до мене останнім часом. Особливо відтоді, як у Мочарах з'явився новий лікар. При твоєму попередникові спочатку ішли до мене, а вже потім до лікарні. Та й то лиш за лікарняним аркушем, тому що я не видаю, не маю права.

— А лікувати? — незворушно поцікавився хірург.

Ульяш чекав, що для Малаша його запитання виявиться несподіваним, проте знахар вклав руки в кишені і войовничо трусонув сивою гривною. У постаті його ввижалося щось войовниче, і навіть демонічне, можливо, тому хворі й тяглися до нього з такою довірою. Вольове обличчя, упевненість у собі, імпозантна зовнішність, гострий пронизуючий погляд, густий глибинний голос, якась незвична манера триматися у розмові з людьми. Він завжди поводився так, нібито володів якимись таємними знаннями, недоступними для всіх інших. Коли зустрічаєшся з таким, несамохить

починаєш вірити у можливість, та що там, у неминучість свого зцілення, навіть якщо досі вважав себе приреченим.

— Не знаю, чи відомо тобі Ульяше, але свого часу я встиг попрацювати фельдшером.

— Про це люди теж казали.

— Та й не я, власне, лікую, а природа – мед, трава, липовий цвіт і березовий сік...

— Ага, і зміїна шкіра, — кивнув Ульяш. – Яку ти проголосив панацеєю од усіх хвороб – від чиряка на сідниці, до ракової пухлини шлунку.

— Не знаю, що там тобі наговорили про мене, докторе, але ніхто не здатен заперечити, що я – народний лікар, — посуворішав Малаш. Виявляється існують речі, якими можна дошкулити навіть йому, самовпевненому і товстошкірому. – Не труїти ж мені людей вашою хімією. У природи є засоби для того, щоб вилікувати будь-яку хворобу, тільки й того, що деякі секрети її ми забули, а до деяких не дотяглися своїм куцим розумом.

— Усі не дотяглися, окрім тебе...

— Так, і мені не все вдається. Не всі давні рецепти справджуються, підводить пам'ять тих, хто їх із чийогось голосу записував. Одначе я старанно перевіряю все, що чув від старих людей, від шептух-повитух. Серед порад, які вони дають, трапляються й досить цінні.

— Але кожду з них ти випробовуєш на своїх односельцях, наче на піддослідних щурах.

— А ви свою "хімію", зазвичай, на кому випробовуєте? Навіть по тому, як усі ваші піддослідні щури повиздыхають. Може, я і не вилікую приреченого, проте й не шкоджу йому. Від мене людина йде оздоровленою лісовим повітрям, соками трав і росою, а не зі шлунком, набитим антибіотиками. До слова, недавно до мене один заслужений лікар України приїжджав, звідкись аж із-під Ізмаїла, з гирла Дунаю. Три дні рецепти мої записував. А вже літній чоловік, усе життя – в білому халаті.

— Нічого дивного. Якщо чесно, я і сам мав на думці навідатись до твого хутірця, — сумирно зізнався Ульяш.

— То й навідався б.

Дружина Малаша все віддалялася і віддалялася, і вже не могла чути їх. Це чомусь заспокоювало хірурга і настроювало на поблажливий тон. Ульяш помічав, що з роками у характері його почало проявлятися те, чого ніколи раніше за собою не знав – якесь дріб'язкове прагнення насолити людині, до якої колись відчував неприязнь, або яка видавалася йому щасливішою й впевненішою, ніж він сам. Мабуть, це слід було вважати ознакою старості та впливом самотності.

— Тільки ти от що, Малаше... ніколи не кажи при медиках, що ти – "народний лікар". Ми теж народ лікуємо, отже вважати нас "худоб'ячими" немає жодних підстав.

— Як воно насправді є – так і кажу, — впевнено відрубав Малаш. А на хутір ти все ж таки навідайся. Якщо маєш таке бажання, ходімо хоч зараз.

— Дякую, Малаше. Ти ж розумієш, що зараз піти не зможу, справи. Просто багато

чув про тебе від людей. Не приховую, чути доводилось усіляке. Ось і захотілось поспілкуватись.

— А заодно настійно порадити, щоб кидав до дідька своє знахарство.

— Погодись, що не така вже й погана порада.

— Але тепер ти все знаєш. Ти б ще порадив вступати до медичного інституту. Але відповім, що не приймуть. На денне – до тридцяти п'яти, а заочного відділення не існує. Одне слово, добуду свого віку, лісникуючи.

"От із цього і слід було починати" — подумки зауважив Ульянов.

— Але в інститутах вас не вчили лікувати по-народному, тобто зіллям, фруктами, медом...

— Звідки тобі знати: вчили чи ні? І взагалі, важливо не те, чому тебе вчать, а чому ти сам учишся. Давай домовимось, що надалі хворих, які звертаються до тебе, посилатимеш до лікарні. Ти ж добре знаєш, що багатьом із них здатне допомогти лише стаціонарне лікування. Бо потім, після усіх знахарів, яких тільки змогли розшукати, все одно кидаються до нас, але вже пізно.

— Ото ж бо й воно: спочатку йдуть до знахаря, — не втратив свого шансу Малаш. – А вже потім...

— Гадаєш, цьому варто тішитися?

Малаш невдоволено покректав, нервово пересіпнув підборіддям, аж тоді примирливо проказав:

— Тобі якраз боятися нічого, тебе поважають. І тут, і в Лебединому. Але до тебе у нашій сільській лікарні порядкував ледар і нездара. До того ж, я ще нікому не казав: "Не йди до Ульяша, бо він тебе зажене в могилу". Хворий сам обирає, до кого йому звертатися.

— Не казав, отже? Ось бачиш, а я мав інші відомості. Ну та облишмо цю тему. Ходімо до мого кабінету.

Ульяш закинув плаща через плече, вклав руки в кишені і, погойдуючись на носках, пильно дивився на знахаря.

— Вчитимеш, як користуватися шприцом?

— Сам до пуття не вмію. Якось так воно повелося, що користувалися ними завжди медсестри.

По тому перекинулися ще кількома словами, і розійшлися.

Ульяша давно непокоїла думка про знахаря-відлюдька Малаша. Він знав, з якою пересторогою, а може, й неприязню повинен був зустріти появу хірурга з райцентру цей чоловік, то лишився цілком задоволеним, що перша розмова їхня закінчилася хоча б ось так, напівмиром.

Вже у вікно він побачив, що той чоловік у шкірянці таки піднявся слідом за ним на вершину, і тепер постать його самотньо бовваніла на скелястому виступі, що нависав над річкою. Не міг тільки розгледіти: стояв той чоловік обличчям до річки, чи дивився у його бік, на хату, сподіваючись, що господар помітить і вийде. Він уже не сумнівався,

що потрібен тій людині саме хірург Ульяш, проте щось справді заважає їй підійти.

Сутінки вже всотували невиразну постать незнайомця, яка за кілька хвилин повинна була розчинитися у мороці і згинути. Згадавши про неї вранці, Ульяш мав би засумніватися: існувала вона насправді чи лише привиділася? Але все одно не вийшов. Досмажив картоплю з яєчнею і, знявши пательню, ще довго сидів біля печі, вдивляючись у вогонь і сторожко дослухаючись, чи не рипне хвіртка.

Він усе ще чекав, що той чоловік наважиться увійти сюди, навіть поставив на стіл дві тарілки та дві чашки. Пожалкувавши, що у хаті нема й пляшечки вина, лікар ще раз глянув у вікно і раптом застиг від несподіванки. На виступі, де ще нещодавно стояв незнайомиць, тепер жевріло вогнище. Постать того чоловіка Ульяш уже не міг розгледіти, бачив тільки це блаженське вогнище на самій самківці гори.

Коли лікар наблизився до скелі, чоловік у шкірянці сидів на камені і, похиливши голову, обертав прутиком пригаслі головешки. Поруч лежала купа хмизу, однак незнайомиць не поспішав підкидати у вогонь, мабуть, розраховуючи посидіти тут не одну годину. Може, й до самого ранку.

Привітавшись, Ульяш підсунув ближче до вогню якусь каменюку, сів на неї і теж підкинув у вогнище кілька висхлих гілляк.

— Ну, слухаю... Що трапилося, що привело вас сюди? – запитав він і собі розгрібаючи жар.

— Добре, що здогадалися вийти, — проказав чоловік.

При світлі вогнища Ульяш розгледів помережане зморшками обличчя його, на якому закарбувалася втома, але не сьогodenна, а та, що йде звідкись із глибини ества – від невдач, зужитості душі і тіла та хронічної невлаштованості. Хірург помітив, що останнім часом він якомога довше зволікає із запитаннями до хворих, а все уважніше придивляється до їхніх облич, уловлюючи найнепомітніші зміни у виразах, поглядах, жестах. А ще кілька років тому, як і всі сучасні хірурги, довіряв тільки аналізам та скальпелеві. Психохірургію земського лікаря Данила Ульяша – свого батька – він, будучи практикуючим хірургом, так і не перейняв, отож мудрість її являється синові аж зараз, у відблисках літ, досвіду і нічних вогнищ на двох.

— Вам відомо, що я хірург, що прізвище моє – Ульяш, і впевнені, що потрібен саме я?

— Тепер знаю. Сьогодні, коли ви стояли на ганку, я побачив вас уперше в житті, проте одразу ж відчув: " Це він – хірург Ульяш!". Потім я розпитав у перехожих, де ви мешкаєте, й ось я тут...

Ульяш кивнув і задумливо подивився у темряву. Знизу, від порогів, долинав приглушений клекіт водоспаду. Лікареві навіть здалося, що на якусь мить зорові його відкрився спінений вир.

— Вважаймо, що знайомство відбулося. Тепер час дізнатися, що привело вас сюди, — перевів погляд на ледь освітлене обличчя незнайомця. – Ви захворіли? Вам уже відомий діагноз, і відомо, що потрібна термінова операція?

Незнайомиць скрушно похитав головою і сумовито посміхнувся.

— Слава богу, тепер уже - ні. Зробили вже. Вісім років тривала. Причому вісім - це з амністією.

— Щось я не дуже розумію вас...

— Та що ж тут розуміти? Вбивця я, хірургу. Вірніше, став би ним, якби не ви..

— Тобто?..

— Вісім років тому до вас у районну лікарню привезли чоловіка з двома ножовими ранами. А мене там же, біля клубу, де відбувалася бійка, заарештували і підвели до машини, на яку клали пораненого, щоб я побачив, що накоїв. І я побачив: по суті там лежав закривавлений труп.

15

Ульяш дивився на багаття і мовчав. Йому неважко було пригадати цей випадок - перша серйозна операція в Лебединому, і майже ніякої надії, що пацієнт залишиться живим. Він не любив таких операцій - нібито ж і не складних і, водночас, майже безнадійних, коли хворий помирає через дві-три години по тому, як його знімуть з операційного столу. У них, у військово-польовому шпиталі, це називалося "працювати на морг". То лише Мозар, — згадав свого колегу — заздрісника, — полегшено зітхнув би в такому випадку: "Слава богу, що не під ножем!". Але він, Ульяш, зробив усе, на що був здатний, і якимось дивом той чоловік вижив. Щоправда, після операції довелося літаком відвозити його до обласної лікарні, оскільки стан залишався надзвичайно важким, як-то кажуть, на межі. Але, зрештою, вижив...

— Слідчий так і сказав тоді, — знову заговорив незнайомиць. - "Тепер тобі одне лишилося - молитися хірургові, щоб той врятував пораненого". І я справді молився. Дві судимості за плечима, й обидві - за тяжкі злочини, а тут ще й убивство. Одне слово, "вишка" мені світила, хірургу.

— Що-що? - підвів голову хірург; задумавшись, він не вловив змісту останніх слів.

— Ну, "вишка"! Смертну кару так називають.

— Ага, так-так, — кивав головою Ульяш, дивуючись, що не одразу збагнув суті цього вислову.

— Отож ви, хірургу, рятували від смерті одразу двох - і пораненого, й мене. Навіть не знаю, як тепер віддячити. Ви хоч замислювалися тоді, що й злочинця теж рятуєте?

— Мабуть, ні, не до того було.

Ульяш не зміг би пригадати, про що саме думав тоді. Та в цьому й не було потреби. Знав, що за операційним столом він цілковито зосереджений на операції, може, навіть не осмислює до пуття, до яких саме маніпуляцій вдається, тому що в окремі хвилини працює немовби на автопілоті.

— Невже не думали про це? - вражено перепитав незнайомиць.

Проте хірург тільки розгублено подивився на нього, не знаючи, як пояснити свій стан під час операції, і як триматися з ним далі. Траплялося, що колишні пацієнти навідувалися до нього через багато років після операції. Він не любив цих "візитів вдячності", бо не хотів, щоб йому віддячували за те, чим не заборгували перед ним. І, щоб не вислуховувати їхніх подяк, одразу розпитував про самопочуття, про стан

здоров'я. А, коли це можливо було, намагався що-небудь нарадити.

Зрештою, пацієнтів можна зрозуміти. Але щоб дякувати приходив убивця!..

— Знаєте, в такі хвилини ненавидиш того, хто це накоїв. Іноді думаєш: " Його б самого зараз сюди, під скальпель, на межу життя і смерті...".

— Розумію, — зітхнув незнайомиць, не підводячи голови. Й Уляш одразу ж пожалкував, що сказав це. Навіщо було? Адже стільки років сплило...

— Де ж ви зараз - живете, працюєте? - запитав хірург, аби якимось розвіяти гнітючість цього мовчання. Людині, якій уже не зарадиш ніякими операціями, він міг хіба що поспівчувати.

— Влаштувався у дорожньо-ремонтну бригаду, щоб до свого міста, до Балти, а отже — й до спогадів та до старих друзів, не повертатися. А там, у бригаді, вісім роботяг - і дорога через поле, або через ліс. Боюся я міст, хірургу, і від таборів стомився.

— Ну, а в нього ви були? У того, пораненого вами?

— У Малаша? Ні. Ми навіть знайомими з ним не були, прізвище вже на суді запам'ятав. Тієї днини я в Лебедині випадково опинився. З корешем приїхав, на один вечір. А вже після відсидки довідався, що Малаш тут, у селі, точніше, на хуторі, живе. Хотів навідатися з покайням, але як підійти? Може, тільки й добра від мене, що не показуюся йому на очі?

— Теж мудро.

— Я бачив, як ви розмовляли сьогодні з Малашем. Хто-хто, а він у вас у боржниках...

— У боржниках? - ледь помітно всміхнувся Уляш. - Я цього не відчув. Здається, він взагалі не знає, хто саме його оперував. Я тоді щойно прибув до Лебедина, мене там мало хто знав. А завідувачем відділенням у нас був талановитий хірург Кожушенко; оце років п'ять як помер. Можливо, Малаш вважає, що оперував саме він; а може, взагалі намагається не згадувати про це. Підлікувавшись, він подався кудись у Карпати, знахаря йому там нарадили. То Малаш у нього й лікувався, й учився. А тепер і сам знахарює. Цікавий він чоловік, шкода було б, якби... — він запнувся на півслові, і за вогнищем знову запанувало гнітюче мовчання.

Нарешті незнайомиць глянув на годинник і підвівся.

— Все, треба йти на станцію, за дві години - мій поїзд, можливо, ще встигну.

Уляш кивнув і теж підвівся. Він запросив би незнайомця переночувати, але дизель-поїзд справді прибував на поближню станцію, за три кілометри від села, близько опівночі, і той чоловік ще мав час дістатися до залізниці.

— Може, я міг би чимось зарадити вам? - запитав уже навздогін. Він і справді відчував потребу допомогти цьому покайнному чоловікові, хоч уяви не мав, чим саме. Зараз Уляш почувався так, ніби від нього йшов пацієнт, з яким він просто не захотів мати мороку. А в його лікарській практиці такого гріха не траплялося.

— Ні, хірургу, — зупинився той. - Усе, що ви могли зробити для мене, ви вже зробили. Для мене ще ніхто не зробив стільки, і борг мій тяжчий за злочин.

"Це правда, — подумки погодився з ним Уляш. - Іноді усвідомлення такого,

житейського, боргу мучить не менше, ніж усвідомлення свого злочину. Але тут я вже тобі нічим не зараджу. Нічим!.."

За якусь мить той, у шкірянці, зник, розчинившись у темряві, а Роман Ульяш іще довго сидів біля пригаслого вогнища, що жевріло на маківці гори, і думав про нього, про знахаря Малаша і про всіх, кому хоча б чимось зарадив. Або кому заборгував він сам.

Такою вже видалася ця ніч. Ніч боргів і покаєння.

16

— Десанту більше нема, хірургу. Хтось загинув, хтось помер од ран, інші відступили, розсіялися і прориваються поодинці. Тільки я один і лишився тут, і вже не в окопчиків, а в якійсь баюрі. Навіть загинути у бою мені вже не дадуть, бо ніхто й за ворога не має. Лежу, ось, при дорозі підбитим птахом...

"Не марить, — збагнув Ульяш, почувши останні його слова. — Але краще б марив".

— Мене ти вже не рахуєш? — глухо запитав він, підходячи до вікна.

Польовий хірург завжди боявся помираючих саме тому, що почувався безсилим, а отже, винним перед ними.

— До чого тут ти, хірургу? Ти — лікар, і ще досить молодий. Життя ще тільки кине тебе колись на той, останній, смертний плацдарм.

— Колись — так, неминуче кине. Але все ж таки зараз нас двоє.

— Може, й двоє... — невизначено, а тому й невпевнено, проказав морський піхотинець. — Вважатимемо, що тільки нас удвох і лишили на прикриття.

— Бо комусь же треба було залишатися, — приймав умови гри хірург.

Відтоді, як десантник перебрався до сільської лікарні, вони говорили лише про його батальйон морської піхоти, що майже весь поліг на пагорбах за Прутом; отож Ульяш звик до того, що хворий уявляє себе останнім із того десанту. Який теж повинен був полягти, але якимось дивом вижив і приймає свій останній бій оце тільки зараз. Хоч і через багато років після війни, але стійко, неначе й битися, і вмирати доводиться за весь свій батальйон.

Так, це була своєрідна гра, але хірург усіляко підтримував її, тому що тільки вона дозволяла морському піхотинцеві знову відчувати себе бійцем, якому не личить плакатися перед смертю, бо ж, врешті-решт, на кожен десант колись ішли, як на останній; і навіть там, в окопах, на передовій, звичайні стрільці-піхотинці співчутливо називали їх, морячків, "смертниками". Такою вже була їхня солдатська доля...

Ульяш приходив до нього у палату щодня, іноді навіть сам робив уколи, а потім ставав ось так, біля вікна, і вони добру годину пригадували фронт під Унгенами, і той десант за Прут, на якому батальйон морських піхотинців приречено, але безсмертно, втримував свій останній плацдарм.

За цей час хірург устиг до подробиць познайомився з усією історією цього окремого батальйону, від дня його сформування під Керчу, й аж до загибелі; уже поіменно знав більшість бійців Горанового взводу, і навіть сам почувався одним із тих рядових "чорної смерті", що загинули там, і, здається, теж загиблим.

У ці часи морському піхотинцеві, звичайно, краще було б мовчки відпочивати, проте хірург знав, як болюче сприймає приречений кожна спробу віддати його самотині. Ось чому Ульяш волів бути одним із тих двох, "котрих залишили прикривати відхід", і котрі знають, що рятунку чекати нізвідки. Отож хірург уже давно не вимагав від Горана цілковитого спокою, вважаючи, що розмова "двох фронтовиків" теж стала одним із засобів симптоматичного лікування.

— То, гадаєш, що щось од нас усе ж таки лишається? – несподівано спитав хворий, але таким тоном, нібито повертався до недавно перерваної розмови. — У чомусь житимемо?

— Смерть не здатна позбавити нас цього права – хоча б у чомусь, у якійсь там найдивовижнішій формі, але жити.

Ульяш підійшов до ліжка й поправив ковдру. Певний час він пильно дивився на морського піхотинця, потім стомлено заплющив очі. У цю мить він останнім зусиллям волі притлумлював хвилю жалю до себе.

— І все ж таки хочу попросити тебе... Чи не могли б ми ще раз побувати на твоїй горі? Звідти далеко видно ріку, і навіть ліс по той бік, десть аж під Карпатами. Ніколи раніше не бачив такої краси... Тільки правду скажи, хірургу, ти ж знаєш...

— Знаю, — перепинив його Ульяш. — Боюся, що такої змоги у нас уже не буде; поїздки, а потім ще й пішого підйому на вершину, тобі вже не здолати. Та й із мого боку ця прогулянка виявилася б медичним злочином. Ти хотів правди, друже. Нас лишилося тільки двоє з десанту, на прикриття. А в таких ситуаціях кривити душею немає сенсу.

— Дякую, хірургу, за відвертість, — зітхнув після тривалого мовчання морський піхотинець. — Але, знаєш, я уже перебоївся. Це, як перед атакою: страшно, поки вирвешся із окопу, або не відірвеш грудей від землі. А я вже від неї відірвався. І скаржитись теж нема на що: ти мене не відцурався, не залишив там, у районній, і навіть не прогнав додому. Як-не-як, а на операції ми все ж таки протрималися, га? – і, по-змовницькому підморгнувши Ульяшеві, десантник ледь помітно всміхнувся.

— Так, Горане, — кивнув хірург, — ми її вистояли. Що б там не сталося з нами, але найстрашніше ми пережили, і ніяка сила скинути нас із того, останнього, "плацдарму" вже не змогла.

17

На похоронах десантника Роман Ульяш не був. Навіть тепер, за тих особливих взаємин, що склалися, між ним і Гораном, хірург не хотів порушувати правила, запровадженого ще батьком, – ніколи, за жодних обставин, не бувати на похоронах своїх пацієнтів. Усе життя земський лікар Данило Ульяш був переконаний, що найглибшу шану, яку тільки він здатний засвідчити своєму хворому та його родині, він засвідчував за операційним столом та в реанімаційній палаті, а приховувати під маскою скорботи провину чи власне безсилля вважав не гідним хірурга.

Ось і зараз, хоча поз'їжджалось чимало рідні та близьких і знайомих колишнього десантника, все одно майже весь клопіт, пов'язаний з похоронами, Роман Ульяш узяв на себе, та, щойно процесія рушила до цвинтаря, непомітно відокремився од гурту,

піднявся на свою гору, і вже звідти, сидючи на високому камені, спостерігав за скорботним обрядом.

Горан заповідав не везти його додому, а поховати тут, насамому березі ріки, в "окопі" того останнього плацдарму, на якому він тримався тільки вдвох із колишнім польовим хірургом, але все ж таки тримався. Стійко, мужньо, до кінця...

Пригадавши Горанів заповіт, хірург подумав, що смерть фронтовика, мабуть, не можна порівняти зі смертю будь-кого іншого. Напевне, він заслуговує того, щоб навіть смерть його зустрічали мужньо, без розпачу й нарікань. І, хочаючи його, теж належить триматися з мудрою стоїчністю.

Лікар провів поглядом останніх, хто виходив із воріт цвинтаря, і зрозумів, що й далі залишатися тут не взмозі. Біля підніжжя гори, у малесенькій, схожій на мініатюрний фіорд, бухточці, стояв подарований йому "рибалкою у відставці" дідом Кунею, старий, але ще досить міцний і добре просмолений човен, якого Куня пригнав сюди, щойно виписався з лікарні. "Хто ж це бачив таке, щоб біля річки жити і не мати бодай якогось там човна-коритця? – осудливо бурчав дід, передаючи Ульяшеві весла. – А в мене, ти ж знаєш, ще один є — моторка. От тільки ходити на ньому вже нікому. Це старому рибалці не байдуже до ріки, а ріка старим – як гарна дівка підтоптаним удівцем – завжди знехтує".

Згадавши про човна, Ульяш узяв із дощатої комірчини весла і спустився до затоки. "Бозна-що коїться у цьому світові. І з людьми, і з ріками, — знову спали на думку слова Куні. — Бозна що коїться!.."

Ульяш уже вперся був у човна, щоб зіштовхнути його в воду, коли раптом почув позаду себе кроки.

— Слава лікареві! – він упізнав голос знахаря Малаша, і тому навіть не озирнувся.

— Усім слава, хто її заслужив.

— Може, допомогти?

— Звичайно ж, допоможіть, — кивнув Ульяш і сів у човна, якого Малаш легко зіштовхнув на прибережну мілину.

— Жалкую, що запізнився на похорон. Навіть попрощатися не встиг. Але побачив вас на горі, і дуже здивувався: адже ховали колишнього морського піхотинця Горана...

— У таких випадках дивуватися не треба, знахарю, — похмуро мовив Ульяш, підганяючи човна назад до берега. Розумів, що Малашеві хочеться поговорити з ним. Та й самому йому теж було прикро на душі. – Ховати своїх пацієнтів, та ще й таких, як Горан, — честь невелика.

—Тобто хочете сказати, що за трунами пацієнтів не ходите?

— А ви? – запитав Ульяш, підводячись у човні і дивлячись йому у вічі. Проте розмова ця все ще мало скидалася на розмову колег.

— Ховати своїх мені ще не доводилося. – Знахар був задоволений, що може відповісти головлікареві саме так. Проте на Ульяша це не справило ніякого враження. Тільки стенив плечима і поблажливо всміхнувся. – Хоча розумію: місія не з благородних.

— Чому ж ви й досі не зайшли до мене? Чекаєте, поки на хутір пришлють молодого фельдшера?

— Вважаймо, що вже прийшов. Час, правда, невдалий обрав, але так вже склалося...

— Час як час. Але поговоримо завтра, о десятій ранку, якщо тільки зайдете до мене в поліклініку.

— Щось не віриться, щоб мене справді призначили фельдшером. Ви, можливо, так і вирішите так, а начальство перекрутить по-іншому.

Ульяш зрозумів, що Малаш прагне отримати гарантії ще до співбесіди з ним, і тому заспокоювати його не став.

— До речі, я спеціально для вас переписав деякі рецепти, — показав Малаш, зрозумівши, що Ульяшу вже бракує терпіння. Найцікавіші з тих, якими володію. А раптом знадобляться!

— Звичайно ж, знадобляться. Чесно кажучи, давно збирався просити вас про таку послугу, — негайно відреагував Ульяш, і навіть сам спробував повірити, що це правда. Просто він давав "народному лікареві" можливість відчувати, що Ульяш зацікавлений у його дружбі.

— На жаль, чогось рідкісного, якогось прориву в народній медицині, поки що не траплялося. Я ж упродовж тривалого часу записую все, що відомо в нетрадиційній медицині про лікування злоякісних пухлин. Чесно визнаю: порад існує чимало, проте всі вони на рівні шаманства, тобто чогось путнього віднайти не вдалося.

— Було б дивно, якби раптом виявилось, що засіб проти них давно існує, — стомлено відказав лікар. — Одначе не будемо полемізувати. Чекаю на вас завтра о десятій.

* * *

Тримаючись неподалік берега, Ульяш дійшов до руїн водяного млина, які все ще залишалися відтятими від берега двома великими заводами, що залишилися після повені, і видавалися на тлі надвечірнього неба химерними уламками прибережних скель. А вже від них спрямував човна до острівця, що виднівся під тим берегом.

Низько над ним, за течією ріки, прошумувала крильми невеличка зграя молодих лелек, що, мабуть, летіла до Марущанських плавнів, відгодовуватися перед ірієм.

Із села на тому боці долинали зневиразнені слова пісні, цілий хор голосів, що зливався з шумовинням ріки і криками птахів над острівцем, до якого Ульяш брався. Він відкрив для себе цей клаптак землі ще під час першої подорожі на куньовому човні, і потім тричі припливав до нього на світанку, щоб посидіти там на стовбурі зеленої верби, поміж попелищами мисливських вогнищ.

Одначе цього разу хірург навіть не мав наміру виходити з човна. Пристав до малесенької коси і спочивав біля неї, споглядаючи ріку, пагорби та село, хати якого порозбридалися між горою і лісом. Зараз він почувався мореплавцем, який відкрив незвідану землю, і тепер зважувався: ступати на неї чи почекати, доки з'явиться гурт аборигенів, і з'ясується, як же вони ставляться до прибульця: як до посланця неба чи

як свіжини до столу.

18

Може, з півгодини лікар нерухомо сидів у човні, заплющивши очі і схиливши голову, в позі вкрай стомленого блукача, який усвідомив, що всі його спроби віднайти дорогу – марні, і залишається хіба що сподіватись на диво.

Йому не вірилося, що Дмитра Горана вже нема. У це просто неможливо було повірити. Проклята хвороба. Скільки життєвих сил ще таїлося в душі і тілі цієї загартованої витривалої людини! Скільки вона ще могла б пожити, скільки добра сотворити на цьому світі!

Існувала тільки одна причина смерті, яке він як медик визнавав — цілковите старече виснаження; коли вичерпано всі життєві ресурси і коли перебування людини серед каст "живих" видається не життям, а животінням.

Виявляється, він уже звик до спілкування з Гораном, тобто спілкування двох морських піхотинців, двох останніх бійців десанту... Так, це було своєрідна "ролева гра", яку сам же він, хірург, і затіяв. Але ж морський піхотинець прийняв її близько до серця, і зрештою, вийшло так, що це вже було не грою, а реальною дійсністю; і трималися вони до кінця – на останньому своєму рубежі та до останньої можливості. От тільки цього разу не пощастило чомусь саме Горану. Нічого не вдієш, доля!

Якось до них у польовий шпиталь потрапив капітан-піхотинець, літній уже, змучений, душевно виснажений... З ротою, або з тим, що залишилося тоді від його роти, він тримав оборону на якомусь узвишші, прикриваючи в такий спосіб відступ полку, і майже два дні бився у щільному оточенні. Як сталося, що під час нічного прориву останні дванадцять бійців його полягло, а він – живий і неушкоджений – опинився поза ворожим кільцем – цього він так і не збагнув.

Згодом, уже в полкових окопах, його вітали як героя, а він усіх тих вітальників сахався, як провокаторів, й очманіло бурмотів: "Як же це, в дідька, могло статися? Чому я не загинув? Чому жодна куля, жоден осколок мене не зачепили? Це ж несправедливо: я повинен був загинути разом із усіма. Я повинен був залишитися там, на "висоті". Врешті-решт командир полку вирішив, що капітан збожеволів, і відправив його в супроводі санітара до шпиталю.

У той час у польовому було нелюдно, і хоча капітан справді не зазнав жодних поранень чи контузій, Ульяш усе ж таки залишив його на дві доби як легко контуженого, відчуваючи, що той знаходиться на межі виснаження. Капітан провів у госпіталі дві ночі й обидві проплакав. А на всі спроби поговорити з ним, наче заклинання, показував: "Як же це могло статися? Це ж несправедливо! Але й до самогубства я теж вдаватися не можу, я ж кадровий офіцер. Це було б ганьбою, яка впала б на весь наш рід. Просто це несправедливо: я теж повинен був залишитися там".

У госпіталю одні вважали, що капітан таки справді з'їхав з глузду, інші цинічно кидали: "Суду боїться, наш офіцерик; уся бої відсидів у бліндажеві, а тепер тремтить". Ще інші дивувалися: "Ото дурінь! Вирвався із пекла – і тішся. А там уже – що буде, те буде". Одне слово, говорили різне. Проте найвиразніше Ульяшеві запам'яталися слова

старого хірурга Бородатюка:

"Невже ви не розумієте: це ж у ньому заговорила професійна честь. Кадровий військовий, потомствений офіцер, батько якого був офіцером царської армії в третьому коліні, і добровільно перейшов на службу в Червону Армію. Як офіцер, він не мав морального права лишатися живим, коли вся його рота загинула. Згідно з військовою традицією, повинен був продовжувати бій сам, і загинути під час нього. Та коли вже вцілів й опинився у шпиталі, то стрілятися не має права, тому що таке, самострільне, самогубство вже розцінювалося б, як своєрідне дезертирство, а отже — як військовий злочин. До речі, дозволю собі нагадати, колеги, що й у нас теж існують професійна честь і професійна етика. Шануймо ж їх!"

Так от, хірург Уляш твердо знав, що морального обов'язку вмирати разом із пацієнтом – ні лікарський кодекс, з його "клятвою Гіппократа", ні професійна честь медика – не передбачають. Але все ж таки відчував, що муки сумління, які гнітять його зараз, пов'язані саме з тим, що не зумів урятувати морського піхотинця, який справді повірив, справді сам себе переконав, що вони, двоє фронтовиків, утримають свій останній рубіж, отож і доля їхня мусить бути однаковою. Проте головна його провина все ж таки полягала в тому, що не зумів урятувати Горана. Нічого не вдієш, іноді людина повинна боляче переживати навіть свою цілковиту безпорадність.

Уляш вийшов із човна і крутим брунатним схилом піднявся на пагорок, що райдужно зеленів край острівця. По той бік річки, на одному з рукавів її, сіріли під яскравим надобіднім сонцем руїни млина, що здавалися звідси руїнами якогось середньовічного замку. Дещо далі, на правому березі, марив давниною куток села, що обачливо зупинилося на високій сідловині, не наважуючись спускатися до ріки, яка, мабуть, не раз підступно виходила з берегів; а за ним, у верховітті дерев, зблискувала срібляста банька церкви, ніби вморожена в холодну блакить неба "літаюча тарілка".

Зараз Уляш дуже шкодував, що так не побував тут разом із морським піхотинцем – адже така чудова місцина. Острівець витворився невеличкий, метрів із двісті завдовжки та метрів із двадцять завширшки. Колись він, напевне, був порослий дубами, але від тих часів посеред цієї тверді залишилися тільки два столітні дуби, мовби два брати-господарі, що прискіпливо оглядали поближній обшир, з усіма його затоками та річковими вигинами, острівцями-мілинами та невеличкими рукавами. Поблизу тих дубів ще й досі видно "рубець", що лишився на місці неглибокого окопу, край якого стояла колись землянка. А неподалік, біля підніжжя скелі, виднілася печера.

Влітку сорок третього під тими дубами, і поблизу печери, прийняли бій зо два десятки партизанів, рештки загону, що, прорвавши кільце оточення, пробилися на острів через обмілілий рукав. Відомо, що ті двадцяттеро протрималися на острові до вечора, проте врятувався тільки один із них. І цим партизаном був нині "відставний рибалка" дід Куня.

Уляш так і не довідався, чи розповідав про це дід Куня десантникам. Мабуть, ні, тому що й сам хірург почув цю історію випадково, і то не від рибалки, а від сторонньої людини. Сам дід Куня чомусь не любив пригадувати подробиці того острівного штурму

німцями та поліцаями. А дарма, десантника цей острів і ця історія, безсумнівно, зацікавили б. Уже хоча б тому, що в якихось рисах своїх вони нагадували історію його власного порятунку – на болотному острівці, посеред степового озера.

Хірург іще раз окинув поглядом навколишній краєвид, що відкривався з пагорба, і подався вглиб острівця. Цей річковий "ноїв ковчег" одразу зреагував на появу людини: залементувало птаство, протаранив частокіл бузку старий вгодований заєць, що, напевне, забіг сюди взимку і прогавив льодохід; просто з-під ніг виприснула довжелезна гадюка. Вже чого-чого, а гада тут розплодилася величезна кількість, і, можливо, це була одна з причин того, що серед молоді знаходилося мало охочих ставити тут намети, палити вогнища чи хоча б просто загоряти. Якщо це справді так, то зміїв можна вважати хранителями незайманості цього острівця.

Ульяш дістався дубів й увійшов у мілкий напівзасипаний окоп, на бруствері якого валялося випотрошене гніздо. Він стомився. Як же по-сатанинському втомився він за ці дні. Доки десантник жив, він теж тримався, теж, як і морський піхотинець, перед кожною зустріччю бадьорився, щоб відбути задуману ними гру до кінця.

Хірург присів, відкинувся на стіну окопу, і гостро відчув, як умовність його сприйняття ситуації з Гораном зникає, натомість з'являється усвідомлення того, що він справді в окопі, а по обидва береги ріки, і вже навіть десь там, на побережжі острівця, — на нього чатують вороги. І залишився він у цьому окопчику один-однісінький.

19

Наступного, недільного, дня Ульяш знову вирішив сісти на весла. Ці виходи на човні чимось нагадували йому нездійсненну, а проте наполегливо нав'язувану фантастами втечу від реального буття. І йому вже навіть спало на думку, що варто було б перетворити свої "далекі плавання" на своєрідну традицію.

Цього разу скеля Яничара червонилася під промінням вечірнього сонця, і була схожа на далекий бакен. Просто на неї, як на орнітологічний дороговказ, летіла ще одна, напевне, остання цього осіннього дня, пташина зграя, що теж, мабуть, поспішала дістатися плавнів.

Хірург приплив сюди, щоб побути в самотині, помилуватися річкою та відпочити від усього, що день при дневі неминуче обсідало його у лікарняних палатах. Йому здавалося, що тут, у човні або на острівці, його життя підкоряється тільки плинові ріки, і саме плинуло не за звичними законами дня і ночі, а за законами течії, законами весняної повені чи літньої засухи; відтак і він теж ставав одним з острівців ріки, грудочкої землі поміж двома берегами.

Тепер він справді шкодував, що не зміг побувати на тій горі разом із морським піхотинцем. Хоча й розумів, що піднятися до нього на гору приреченому десантникові було б дуже важко.

Течія нарешті відірвала човен від острівця і погнала його слідом за зграєю до села. Цвинтар Ульяш поминув, так і не торкнувшись весел, ніби завмер у хвилині мовчання. З десантником, що поліг на останньому своєму плацдармі, можна було прощатися і в такий спосіб – посеред річкового плину, у мовчанні...

Захоплений думками, він навіть не здивувався, побачивши біля підніжжя гори Марію. Неначе так і повинно було статися: в мить мовчазного прощання, із сивого мороку та перших зачинків місячного сяйва обов'язково має зринати перед його човном постать цієї жінки.

— Тобі не страшно тут, Маріє? – запитав її хірург, щойно човен м'яко виповз на прибережну мілину. І, лише почувши власні слова, збагнув, що запитує про страх не стільки перед ніччю, скільки перед долею. Чоловік, якому, вважай, під шістдесят, має право і на таке запитання.

— Ні, лікарю, — якось одразу зрозуміла його Марія. Чому з жінкою, що з такою дивовижністю уміє розуміти тебе, доля зводить під кінець віку? – Не личить нам із тобою лякатися. Та й чого? Життя – воно і є життя...

Ульяш вийшов із човна, наблизився до Марії і ніжно, лише кінчиками пальців, торкнувся її щоки. Проте жінка перехопила його руку і потерлася щокою об долоню. Потім вони сиділи у човні, який уже нікуди не плив, і лікар невміло цілував гарячі, ледь солонуваті уста її, бентежачись, що забув, як це робиться, неначе ніколи в житті не цілував жінки. Він цілував її, боячись, що Марія ось-ось відштовхне його, вигукне: "Годі!", і скаже, що це востаннє, коли дозволила торкнутись себе.

— Як ти здагадалася прийти сюди? – запитав, тілом прикриваючи її від холодного вітру, що раптом повіяв із північного заходу, з верхів'я ріки.

— Навіть не знаю, Романе, — вперше за весь час знайомства назвала його по імені. – Чесно кажу: не знаю. А потім, трохи помовчавши, додала: — Осінь уже, пізня осінь...

Ульяш пригорнув її, уклав головою піджака, і глянув на гору. Обійстя звідси не видно було, і ніщо інше не свідчило, що вона обжита. Освітлена місячним сяєвом маківка її здавалася далекою і незайманою. Ульяшеві не вірилося, що Марія коли-небудь зважиться піднятися на неї, щоб назавжди залишитись у його хатині. Він надто любив цю жінку, щоб так легко повірити в подібне завершення їхнього знайомства.

— Невже ця осінь – вже наша, Маріє?

— Та вже ж нібито й час.

— Тоді нехай так і залишається нашою. Може ж хоча б що-небудь у цьому світі належати нам обом одразу? Хоча б оця подільська осінь.

— Але це вже й наша осінь, Ульяше...

— Тобі ще не варто думати про це. Та й поки що по-справжньому відчуваю осінь лише я. Отож давай не будемо про неї. Просто ми з тобою прийшли до Горана і ріки, помовчати утрюх – про десантника і нашу з тобою осінь.

— Ульяш знову побачив над рікою птахів і подумав, що мабуть, помилився гадаючи, що ота, надвечорова, зграя лелек була останньою. Втім, можливо, то пливли у вечірньому небі інші птахи, або, може, їх і зовсім не існувало, бо насправді у високому, сповненому місячного сяйва, небі пропливали хіба що тіні тих лелек, що відлетіли з вечірньою зграєю; або й тих, що відлетіли в ірій колись давно, а міраж над річкою – всього лиш згадка про них, яку час од часу відроджує у своїх глибинах подільське небо.

1977 рік.